

Normatif ve Popüler Dindarlığın Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi: Çankırı Örneği

The Analysis of the Normative and Popular Religiosities in Terms of Various Variables: The Case of Çankırı

● Hakan ARSLAN^a

^aŞehir ve Bölge Planlama Bölümü,
Uşak Üniversitesi Mimarlık ve
Tasarım Fakültesi,
Uşak, TÜRKİYE

Received: 07.08.2018

Received in revised form: 04.09.2018

Accepted: 15.10.2018

Available online: 21.11.2018

Correspondence:

Hakan ARSLAN
Uşak Üniversitesi Mimarlık ve
Tasarım Fakültesi,
Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Uşak,
TÜRKİYE/TURKEY
hkcncagan@gmail.com

ÖZ Bu çalışmanın amacı, bir İç Anadolu kentinin kentsel ve kırsal alanlarında ikamet edenlerin normatif ve popüler dindarlık düzeyleri başta olmak üzere, batıl inanç kaygı durumlarını ve yaşam doyumlarını da çeşitli değişkenler açısından tespit etmektir. Bu amaçla dindarlığın normatif ve popüler boyutlarını ölçmek üzere, kullanımı kolay iki ölçek (NoDÖ ve PoDÖ) geliştirilmiştir. Ölçeklerin geçerlik ve güvenilirlik testleri yapılmış ve kullanılabilir oldukları tespit edilmiştir. Araştırmada kullanılan diğer ölçekler ise başka araştırmacılar tarafından geliştirilmiş ve daha önce uygulanmış olan Batıl İnanç Kaygı Ölçeği (BİKÖ) ve Yaşam Doyumu Ölçeğidir (YDÖ). Deneklerin ölçeklerden aldıkları puanların cinsiyet, yaş, medenî durum, eğitim, yerleşim yeri, aylık gelir, aile tipi, öznel dindarlık algısı, Kur'an'ı Türkçe meâlinden okuma değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Elde edilen bulgular, değişkenlerin araştırmada kullanılan dört ölçeği 2'şerli 2 gruba ayırdığını göstermektedir. Neredeyse tüm değişkenler normatif dindarlık ve yaşam doyumunu benzer yönde etkilemektedir. Popüler dindarlık ve batıl inanç kaygı puanları da diğer grup kadar olmasa da birbirine yakın sonuçlara sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Dindarlık; dindarlık ölçekleri; normatif dindarlık; popüler dindarlık; batıl inanç; yaşam doyum

ABSTRACT The aim of the study is to determine normative and popular religiosity levels, superstition anxiety state and life satisfaction of those who reside in urban and rural areas of a Central Anatolia city in terms of various variables. Accordingly, two easy to use scales (NoDÖ and PoDÖ) were developed to measure the normative and popular dimensions of religiosity. Validity and reliability tests of the scales were conducted and it was determined that the scales were valid and reliable. The Superstition Anxiety Scale (BİKÖ) and Life Satisfaction Scale (YDÖ) developed and implemented by other researchers are other scales used in the research. The scores of the subjects on the scales were examined to determine if they differ according to the variables of gender, age, marital status, education, residential area, monthly income, family type, subjective religiosity, reading Qur'an in Turkish. The findings show that the variables divide the four scale into 2 groups involving 2 scales in each group. Nearly all variables influence normative religiosity and life satisfaction in a similar way. Although not as much as the other groups, popular religiosity and superstition anxiety scores results were similar.

Keywords: Religiosity; religiosity scales; normative religiosity; popular religiosity; superstitious belief; life satisfaction

Din ve dindarlık her zaman sosyal bilimlerin konusu, sosyal bilimcilerin de ana çalışma alanlarından biri olmuştur. Bunun nedeni dinlerin topluma, gruba ya da tümüyle insanlığa seslenmesi ve norm belirlemeye, biçim vermeye çalışmasıdır. Dindarlık da aslında bireysel, öznel bir karaktere sahipmiş gibi görünse de meydana getirdiği etki bakı-

mından sosyal bir olgudur. Bu çalışma, dindarlığın sosyolojik bir olgu olduğu varsayımından yola çıkmakta ve bilhassa bu karakterini belirginleştiren “popüler dindarlık” ile “normatif dindarlık” arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır.

Bu çerçevede çalışmanın ana amacı, geliştirilen ölçekler vasıtasıyla, Çankırı’da (kentsel ve kırsal alanda) ikamet edenlerin normatif ve popüler dindarlık düzeyleri başta olmak üzere, batıl inanç kaygı durumlarını ve yaşam doyumlarını da çeşitli değişkenler açısından tespit etmektir. Bunun yanı sıra literatüre kullanışlı, pratik popüler ve normatif dindarlık ölçekleri kazandırmak da amaçlanmıştır.

Dindarlık ölçülebilir mi? Bu soruya kolayca “Evet” demek mümkün değildir. Pek çok dinî inanış, hatta aynı dini farklı şekillerde yaşamak dindarlığın ölçümünü zorlaştırmaktadır. Ayrıca bir de dindarlığın boyutları meselesi vardır. Dindarlık tek boyutlu mudur, yoksa farklı ve karmaşık boyutlara mı sahiptir? Din, en önemli sosyal kurumlardan biri olmak bakımından toplumsal hayatla birbirinden ayırtılamaz bir biçimde iç içe geçmiştir. En yalın şekliyle “dinin insan hayatına nüfuz derecesi”¹ olarak tanımlanabilecek olan dindarlık da doğal olarak öznel, bireysel tarafının yanı sıra sosyal bir karaktere sahiptir. Dolayısıyla inanış biçimleri ve davranışlar, tarihsel geçmişe sahip ve geleneğin taşıyıcısı olan toplumsal yaşam içerisinde görünür olmakta ve toplum tarafından onaylanmakta veya reddedilmektedir. Dindarlığın popüler boyutunun da temel kaynağı buradadır. Ancak dindarlık, doğası gereği normatif bir karakter de taşır. “Normatif dindarlık” dinî inancın kitabî tarafıyla ilgilidir. Popüler dindarlık toplumun daha önceki alışkanlık ya da ritüelleriyle ilgili unsurları içerirken, normatif dindarlık, dinî bilgi ve öğretilere dayalıdır.² Arslan’a göre resmî, kitabî (normatif) dine niteliğini veren şey sistematik teolojik doktrinleri dinî kurumlar iken dinin popüler tarafı, resmî dinî kurumun dışında bulunur ve nispeten sistemsiz inanç ve uygulamalar taşır.³ Dinin kitabî yanının eski inançlarla bir çeşit karışımıdır.

Tekrar dindarlığın ölçülmesi meselesine dönülecek olursa, sosyal bilimlerde dindarlığın ölçümüyle ilgili tartışmaların olduğu görülmektedir. Özellikle dindarlığın amprik yöntemlerle ölçülmesi tartışma meydana getirmiş ve ölçülemeyeceğine yönelik görüşler ortaya atılmıştır. Dindarlığın amprik olarak çalışılmaya başlanması 1930’ların başlarına tekabül eder.⁴ Ancak ileri ölçüm teknikleri kullanılarak yapılan alan araştırmalarının başlangıcı 1960’lardır. Hıristiyan dindarlığının ölçüldüğü bu ilk çalışmalar Amerika’da yürütülmüştür. Literatür 1970’ler ve sonrasında Avrupa ülkelerinde yapılan çalışmalarla genişlemiş, Türkiye’deki araştırmalar ise 1980’lerde başlamıştır.⁵

Ahmet Onay dindarlık ölçümünde üç farklı yaklaşım olduğunu tespit etmiştir.⁶ Bu yaklaşımlardan birincisi Allport ve Ross tarafından ve dindarlığı “içe dönük” ve “dışa dönük” olarak ayıran yaklaşımdır. İkinci yaklaşım, dindarlığı çok boyutlu olarak değerlendirmektedir. Üçüncü yaklaşımda din bir yönelim

¹ Mustafa Tekin, “Dindarlık Bağlamında Amel-i Salih Kavramına Sosyolojik Bir Yaklaşım, Dindarlık Olgusu”, *Bildiri Kitabı*, (ed. Hayati Hökelekli), KURAV Yay., Bursa2006, s. 53.

² Yakup Çoştı, “Dine Normatif ve Popüler Yaklaşım Bir Dini Yönelim Ölçeği Denemesi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, c. 8, sy.15, s.125.

³Mustafa Arslan, “Popüler Dindarlık Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, sy.1, s. 100-101.

⁴ Hakkı Karşahin, “Din Sosyolojisinde Dindarlığın Ölçülmesi Problemi Üzerine Bir Araştırma”, *Ankara Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2008, c. 49, sy.1, s.193.

⁵ Dindarlık ölçümüne ilişkin görüş ve dindarlığın ölçülmesiyle ilgili daha detaylı bilgiler için bkz. Ahmet, Onay, *Religious Attitudes and Muslim Identity with Reference to Turkish University Students*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Department of Theology and Religious Studies, university of Leeds, Leeds, 2000; Ahmet Onay, “Dindarlık Ölçme Çalışmaları: Dindarlık Ölçümünde Üç Farklı Yaklaşım ve Ölçmenin Esasları”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2001, c.14, sy.3-4, ss.439-449; Özlem Altınsu Sönmez, *Religiosity, Self-Monitoring and Political Participation: A Research on University Students*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), ODTÜ, Ankara 2012; Özlem Altınsu Sönmez, “Dindarlığın Ölçülebilirliği Üzerine Geliştirilen Dindarlık Ölçekleri”, *SEFAD*, 2016, sy.36, ss. 557-578; Murat Yıldız, *Dini Hayat ile Ölümlük Kaygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), DEÜ SBE., İzmir1998; Karşahin, 2008.

⁶ Onay, 2001.

objesi olarak ele alınmakta ve kişilerin dinî yönelimleri duygu, düşünce ve davranış boyutlarıyla ele alınmaktadır.

Öncelikle Türkiye’de dindarlığın ölçümü ile ilgili literatürü özetlemek ve araştırmalarda dindarlıkla ilişkisine bakılan faktörlerin ne olduğuna yönelik bir fikir oluşturmak faydalı olacaktır.

Türkiye’deki ampirik temelli dindarlık araştırmalarında karşılaşılan ilk isim Mehmet Taplamacıoğlu’dur. Taplamacıoğlu 1962 tarihli “Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti” başlıklı çalışmasında dinî yaşayışın derecesini, belirlemiş olduğu üç yaş kategorisine göre (16-30; 30-50 ve 50 üstü) incelemiştir. Çalışmanın anketleri Türkiye’nin hemen her bölgesini örnekleyebilecek çok sayıda köyde⁷ uygulanmıştır. Araştırmacı anketlerin uygulamasını bitirdikten sonra yaptığı analizlerde yurttaşların din konusunda beş büyük kategoriye ayrıldığını tespit etmiştir. Bu kategoriler gayr-i amel zümre, idare-i maslahatçı (oportünist) zümre, dini bütün veya amel zümre, sofu zümresi ve softa zümresidir. 16-30 yaş aralığında bulunanların üçte birinden fazlası namaz kılop oruç tutmayan ve cenaze töreni dışında hiçbir törene katılmayan zümre içerisinde bulunur. Sofu ve softa zümresi olarak ifade edilenler bu yaş grubunda toplamda %3 düzeyinde kalmıştır. 30-50 yaş arasındakilerin %90’ı idare-i maslahatçı (oportünist) ve dini bütün gruptandır. İdare-i maslahatçıların önemli özelliği içinde yaşadıkları topluma ve ortama uymalarıdır. Ortam içerisinde namaza gitmek, oruç tutmak vs yaygınlsa, onlar da yaparlar, eğer yaygın değilse, onlar da uzak dururlar. Dini bütün (amel) grupta olanlar ise dinî ödevlerini yerine getirenlerden oluşur. 50 yaşın üzerindekiilerin yaklaşık %70’i dini bütün grup içerisinde yer alırlar. Bu yaş grubunun yaklaşık %5’i sofu, yaklaşık %9’u ise softa olarak nitelendirilmektedir. Taplamacıoğlu’na göre sofular, dinî gerekleri önemserler, nafie ibadetlerini yaparlar, günlerinin büyük kısmını ibadetle geçirirler, başkalarına karşı zararlı değildirler, yenilikleri eleştirirler. Softa grubu ise yazar tarafından “yobaz” şeklinde de ifade edilir. Bu kişiler İslâmiyet’i doğru anlamamışlardır, toplum ve din için zararlıdır. Onlara göre toplumsal hayatta var olan pek çok şey haramdır ve cezalandırılmalıdır. Tüm yenilikler “gâvur icadı” olarak dile getirilir. Bu kişiler herkese şüpheyile bakarlar.

Taplamacıoğlu dini yaşayış kategorilerini öğrenim derecelerine göre de incelemiştir. Yazarın analizine göre öğrenim düzeyi arttıkça ilk grup olan “gayr-i amel zümresi”nin oranı da artmakta ve son grup olan “softa zümresi”nin oranı azalmaktadır.

Taplamacıoğlu’nun bu ilk çalışmasından uzun bir süre sonra Erdoğan Fırat’ın⁸ doktora tezi ile konu tekrar ele alınmıştır. Fırat, çalışmasını üniversite öğrencileri üzerinde ve din psikolojisi bağlamında gerçekleştirmiştir.

Ünver Günay da 1979 yılında doçentlik tezi olarak kabul edilmiş araştırmasında Erzurum merkezine bağlı 5 mahalle ve Erzurum çevresinde yer alan 5 köyde dinî hayatı incelemiştir.⁹ Yazar, bir ölçek kullanmamış olup 103 soruluk bir anket formu oluşturmuştur. Anket bölgede yaklaşık olarak %1’e teka-bül edecek şekilde 612 kişi tarafından doldurulmuştur. Çalışmanın temel hipotezi kent ve kır toplumlarının farklı özellikler taşıdığı ve kırsal alanda cemaatçi bağların daha hâkim olduğu yönündedir. Köyler-

⁷ Mehmet Taplamacıoğlu, “Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi”, *Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1962, c. 10, sy.1.

Taplamacıoğlu, anketleri toplam kaç köyde uyguladığına dair bir bilgi vermiyor. Ancak, sadece araştırması için belirlemiş olduğu beş bölgeden biri olan Karadeniz kıyılarında 100’e yakın köyde anket uyguladığını ifade etmesi köy sayısının oldukça yüksek olduğunu düşündürmektedir.

Anket uygulaması için belirlenen diğer dört bölge ise Orta Anadolu, Doğu illeri ve Van gölü dolayları, Ege bölgesi ve Güney Anadolu ve Antalya dolaylarıdır.

⁸ Erdoğan Fırat, *Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu: Din Psikolojisi Açısından Bir Değerlendirme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1977.

⁹ Ünver Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, Erzurum Kitaplığı Yay., İstanbul 1999.

de kentle ilişkinin derecesi de dine olan ilgi üzerinde etkili olmakta ve ilişki azaldıkça dine ilgi artmaktadır. Araştırmanın bulguları da bu varsayımları doğrulamış, kentte üst tabakalardan gecekondularına doğru gidildikçe dinî ilginin arttığı, köylerin de kentten uzaklaştıkça muhafazakârlaştığı görülmüştür.

Kayhan Mutlu; Taplamacıoğlu ve Fırat'ın hazırladığı ölçeklere, gerekli bilimsel süreçlerin takip edilmediği şeklinde eleştiri getirmiş ve yabancı araştırmacıların konuyla ilgili ölçeklerinden de yararlanarak "bir dindarlık ölçeği" geliştirmiştir.¹⁰ Hazırlamış olduğu ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarını yapan Mutlu, ardından formu üniversite öğrencileri üzerinde test etmiş ve kayda değer bulgulara ulaşmıştır. Özellikle sosyolojik değişkenler ile dindarlık arasındaki ilişkiyi incelediği kısımlar dikkat çekicidir. Bu bulgulardan bazılarını göre köy kökenli olanlar, kent kökenlilere; kalabalık aileden gelenler, kalabalık aileden gelmeyenlere; gelir düzeyi düşük olanlar, yüksek olanlara; üniversite son sınıf öğrencileri, ilk sınıf öğrencilere göre daha dindardırlar.

1990'ların ilk yarısında Emin Köktaş'ın¹¹ İzmir'de uygulamak üzere ve Münir Koştaş'ın da¹² Ankara'da üniversite öğrencileri üzerinde uygulamak üzere geliştirdikleri ölçeklerden de söz etmek mümkündür. Ancak bu ölçekler madde dizaynları ve cevap seçenekleri açısından istatistik analize çok uygun değildirlere.

Dindarlık ölçeği geliştirmek üzere 1990'ların önemli bir girişimi de Veysel Uysal tarafından yapılmıştır.¹³ Uysal "İslam'ın ya da dinî hayatın çeşitli boyutlarıyla ilgili kanaat, inanç, tutum ve davranışları gözönünde bulunduran ve Müslümanlar için geçerli olabilecek bir 'İslamî Dindarlık Ölçeği' geliştirmek amacıyla yola çıktığını belirtir."¹⁴ Uysal, hazırladığı formu İstanbul'da yaşayan 450 kişi üzerinde uygulamıştır. İstatistikî analizler sonucunda ölçeğin beş faktörlü olduğu ve toplam varyansın %61,3'ünü açıkladığı görülmüştür.

1990'ların sonunda Ahmet Onay, "Dinî Yönelim Ölçeği"ni geliştirmiş ve öncelikle dindarlık ile sınav kaygısı ile ilişkiyi incelemek üzere, daha sonra da ölçeği yeniden düzenleyerek doktora tezi kapsamında dindarlıkla demografik özellikler arasındaki ilişkiyi tespit etmek için kullanmıştır. Murat Yıldız da¹⁵ doktora tezinde Dokuz Eylül Üniversitesi öğretim elemanları tarafından ortaklaşa geliştirilmiş olan "Dinî Hayat Ölçeği"ni "ölüm kaygısı" ile ilişki olarak incelemiş ve öğrencilerce doldurulan ve uygun olduğuna karar verilen 555 anket formu üzerinden analizler yapmıştır. Yıldız'ın bulgularına göre dindarlık ile ölüm kaygısı arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır.

2000'li yıllar, değişik isimler almakla birlikte pek çok dindarlık ölçeğinin geliştirildiği ve çeşitli alanlarda uygulandığı bir dönemdir. Hasan Kayıklık, doktora çalışması kapsamında Allport ve Ross tarafından geliştirilmiş olan "Religious Orientation Scale" ölçeğini, maddelerini azaltarak Türkiye'ye uyarlamış ve "Dinsel Eğilim Ölçeği" adı altında dinsel eğilim ile ait olunan meslek ve yalnızlık arasındaki ilişkiyi incelemiştir.¹⁶

¹⁰ Kayhan Mutlu, "Bir Dindarlık Ölçeği (Sosyolojide Yöntem Üzerine Bir Tartışma)", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 1989, c.3, sy. 4, ss. 194-199.

¹¹ M. Emin Köktaş, *Türkiye'de Dini Hayat*, İşaret Yay., İstanbul 1993.

¹² Münir Koştaş, *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1995.

¹³ Veysel Uysal, "İslami Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 1995, c.8, sy.3-4, ss. 263-271.

¹⁴ Uysal, 1995, s. 265.

¹⁵ Yıldız, 1998.

¹⁶ Hasan Kayıklık, *Dini Yaşayış Biçimleri: Psikolojik Temelleri Açısından Bir Değerlendirme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE., İzmir 2000.

Asım Yapıcı, dindarlığı sosyo-kognitif bir sınıflandırmaya tabi tutarak liberal, muhafazakâr, dogmatik ve fanatik dindarlık olarak dörde ayırmış ve “Dogmatik Dindarlık Ölçeği” geliştirmiştir. Yapıcı’ya göre dogmatik dindarların en önemli özelliği, dinî tutumlarının günlük davranışları belirlemede merkezî bir rol oynaması ve yeni fikirlere kapalı bir yaklaşım sergilemeleridir. Başta 22 maddeden oluşan ölçeği Çukurova Üniversitesi öğrencilerine uygulamış ve faktör analizi neticesinde de ölçeği 16 maddeye indirmiştir.¹⁷

Üzeyir Ok, üniversite öğrencilerini örneklem olarak alarak dört alt boyuttan oluşan “Ok-Dinî tutum Ölçeği”ni geliştirmiştir. Yazar, başka dindarlık ölçeklerinin de bulunmasına rağmen yeni bir ölçek geliştirmesinin nedenini metrik özelliklere daha fazla önem verme ve uluslararası ölçeklerle karşılaştırarak daha fazla kabul edilebilirlik sağlamak olarak açıklamıştır. Ok, ölçeğin İslam dini dikkate alınarak hazırlandığını ve Türkiye dışında İslâmî geleneğe sahip yerlerde de test edilmesi durumunda uluslararası geçerlilik düzeyinin ortaya konulabileceğini belirtmektedir.¹⁸

Ok tarafından geliştirilen ölçek, başka ölçeklerle beraber, Ok’un içinde bulunduğu bir grup tarafından Türkiye çapında yapılan bir araştırmada da kullanılmıştır.¹⁹ Bu araştırma dindarlığın ruh sağlığı ve modernite ile ilişkisini incelemeyi amaçlamış olup oluşturulan anket formu 40 ilde, 1783 kişiye uygulanmıştır. Araştırmada Türkiye halkının hem modernleşme arzusunun hem de dindarlık eğiliminin yüksek olduğu saptanmıştır. Dine yönelik olumlu tutum ile ruha sağlığı arasında anlamlı bir ilişki gözlenmemiş, dindar olan sadece bazı durumlarda daha az ruhsal sorun yaşadıkları tespit edilmiştir. Yapıcı’nın Adana’da Çukurova Üniversitesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği bir çalışma ise “Allah’ın varlığını iç dünyada hissetme” ile ruhsal sorunlar arasında bir ilişki olduğunu ortaya koyarak farklı bir sonucu paylaşmaktadır.²⁰

Mustafa Arslan yüksek lisans²¹ ve doktora²² tezlerinde “Popüler Dindarlık” kavramı üzerinde durmuş ve “Türk Popüler Dindarlığı”ni ölçmek üzere bir ölçek geliştirmiştir. Daha sonra yüksek lisans tezi bir makale;²³ doktora tezi ise kitap olarak da yayınlanmıştır²⁴ ve popüler dindarlık ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması da yayın²⁵ haline getirilmiştir. Ölçek geliştirme sürecinde Kaneko tarafından Japon popüler dinini incelemek üzerine geliştirilmiş formun yanı sıra teorik literatürden de yararlanan Arslan ilk olarak 20’si popüler dindarlık 10 tanesi ise temel İslâmî inanç, davranış ve tutumlarını içermek üzere 30 madde oluşturmuştur. Çorum ili kent merkezinde basit tesadüfî örneklemeyle belirlediği 327 kişiye uygulanan anketin istatistikî analizleri neticesinde popüler dindarlığı ölçen madde sayısı 12’ye düşürülmüştür. Bu maddeleri kapsayan “Popüler Dindarlık Ölçeği”nin toplam varyansın %22,8’ini açıkladığı; Cronbach Alfa değerinin ise ,85 olduğu tespit edilmiştir. Arslan’ın geliştirdiği ölçeği kullanarak popüler dindarlık düzeyini ölçen başka çalışmalar da yapılmıştır.²⁶

¹⁷ Asım Yapıcı, “Dinî Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık”, *Çukurova Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, c.2, sy.2, ss. 75-118.

¹⁸ Üzeyir Ok, “Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 2011, c.8, sy.2, s.547.

¹⁹ Zafer Cırhinlioğlu - Üzeyir Ok - Fatma Gül Cırhinlioğlu, *Dindarlık, Ruh Sağlığı ve Modernite*, Nobel Yay., Ankara 2013.

²⁰ Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*, Karahan Kitabevi, 2. Baskı, Adana 2013.

²¹ Mustafa Arslan, *Anadolu’nun Bir Taşra İlçesindeki İnsanların Dindarlık Boyutları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (İskilip Örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE., Samsun 1997.

²² Mustafa Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Çorum Örneği*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi SBE., Kayseri, 2002a.

²³ Mustafa Arslan, “Dinsel Boyutluluğun Sosyolojik Bağlamı: Faktör Analitik Bir Çalışma”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2002b, c.2, sy. 4, ss.161-186.

²⁴ Mustafa Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı*. Dem Yay., İstanbul 2004a.

²⁵ Arslan, 2003.

²⁶ Ercan Soyak, *Popüler Dindarlık Düzeyinin Din Sosyolojisi Açısından İncelenmesi (Battalgazi Örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi SBE., Malatya, 2013; Ömer Erenler, *Popüler Dini İnanışlar ve Din Görevlilerinin Rolü (Çorum Örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi SBE., Çorum, 2017.

Bizim araştırmamızın amaçlarına uygunluğu nedeniyle Arslan'ın bazı sosyolojik bulgularını anlamak yararlı olabilir. Arslan'ın saptamalarına göre kadınların popüler dindarlık düzeyi erkeklerden daha fazladır. Ancak normatif dindarlık düzeylerinde cinsiyet temelli herhangi bir farklılaşma bulunmamaktadır. Popüler ve normatif dindarlık yaşlılarda daha yüksek, gençlerde daha dştktir. Eğitim arttıka popüler dindarlık düşerken, Arslan'ın İslam bilinç olarak ifade ettiği normatif dindarlık niversite mezunlarında ilk ve ortaokul mezunlarına oranla daha yüksektir. Medenî durum açısından bekrların popüler dindarlık düzeyi dul/boşanmışlara göre daha düşük çıkmıştır. Normatif dindarlık ise evlilerde fazla, bekrlarda zayıftır. Normatif dindarlıkta aile tipine göre bir farklılaşma yoktur. Ancak Arslan'ın beklentisinin aksine, çekirdek ailede yaşayanların popüler dindarlığı geniş ailede yaşayanlardan fazladır. Sosyo-ekonomik farklılaşma ile popüler dindarlık arasında da bir ilişki görülmemiştir.²⁷

Yakup oştu da doktora tezi²⁸ kapsamında bir "Dinî Yönelim leği" hazırlamış, daha sonra leği tanıtmak amacıyla geçerlik güvenirlik çalışmasını da bir dergi yayını haline getirmiştir.²⁹ ölçeğin geliştirilmesinde Ahmet Onay'ın "Dinî Yönelim leği" başta olmak üzere farklı teorik ve amprik çalışmalardan esinlendiğini belirten oştu ölçeğini "popüler dinî yönelim" ve "normatif dinî yönelim" olmak üzere iki alt boyutlu olarak tasarlamıştır. oştu hazırlamış olduğu leği Samsun'da 917 kişi üzerinde test etmiş ve elde ettiği verilere istatistik uygulayarak 30'u normatif dindarlığı, 7'si ise popüler dindarlığı ölçen toplam 37 maddeden oluşan "Dinî Yönelim leği"nin son halini oluşturmuştur. Ölçeğin açıklayabildiği toplam varyans %35,26; Cronbach Alfa değeri ise 0,87 olarak tespit edilmiştir. Yakup oştu tarafından geliştirilmiş ölçeğin kullanıldığı başka çalışmalar da bulunmaktadır.³⁰

oştu'nun alıřmasındaki³¹ bazı bulgular, bizim araştırmamız açısından da önemlidir. Kişilerin normatif dindarlık düzeyleri cinsiyete dayalı değişmemekte, popüler dindarlık ise kadınlar lehine artmaktadır. Yaş ve eğitim düzeyi değişkenleri dindarlığın her iki boyutunu da etkilemekte ancak dindarlık puanları yaşa bağlı olarak artarken, eğitime bağlı olarak düşmektedir. Dul/boşanmışların normatif ve popüler dindarlık puanları evlilerden ve bekârlardan yüksektir, en düşük puanlar ise bekrlarda saptanmıştır. Aile tipi dindarlık puanlarında anlamlı bir fark oluşurmamaktadır. Kişilerin kendilerinin dindarlık düzeylerini değerlendirmesiyle normatif ve popüler dindarlık puanları arasında pozitif bir ilişki vardır. Dindarlık algısı arttıka, dindarlık puanları da artmaktadır.

Dindarlığı değişik faktörlerle ilişkisi bakımından ele alan pek çok çalışma bulunmaktadır. Bozkurt Koç,³² dindarlığın şiddet ve saldırganlıkla ilişkisini, Erzurum'daki lise öğrencileri üzerinde; Abdurrahman Kurt,³³ dindarlık ve dünyevileşme ilişkisini Bursa'da iç insanları üzerinde; İlhan Topuz,³⁴ dindarlığın paranormal inançlarla ilişkisini SD ğrencileri üzerinde; Asım Yapıcı³⁵ dindarlıkla ruh sağ-

²⁷ Arslan, 2002b.

²⁸ Yakup oştu, *Toplumsallaşma Sürecinde Dindarlığı Etkileyen Faktörler (Samsun rneği)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE., Samsun 2009a.

²⁹ oştu, 2009b.

³⁰ İlhan Topuz, "Gençlerde Normatif, Popüler ve Paranormal İnançlar zerine Bir Araştırma: SD rneği", *SD İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, c. 2, sy.29, ss.13-40; Abdülkadir ekin, "Kur'an Kurslarına Giden Kadınların Dindarlık Alguları: Normatif ve Popüler Dindarlık zerine Nicel Bir alışma", *EKEV Akademi Dergisi*, 2014, c.18, sy.58, ss. 523-536; Osman Akbaba, *Kent Yaşamında alışan Kadının Din Algısı (Amasya rneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi SBE., orum, 2017.

³¹ oştu, 2009a.

³² Bozkurt Koç, *Okullarda şiddet*, E Yazı Yay., İstanbul 2011.

³³ Abdurrahman Kurt, *işadamlarında Dindarlık ve Dünyevileşme*, Emin Yay., Bursa 2009.

³⁴ Topuz, 2012.

³⁵ Yapıcı, 2013

lığı arasındaki ilişkiyi Çukurova Üniversitesi öğrencileri üzerinde; Fatih Kandemir³⁶ dindarlık ve umutsuzluk arasındaki ilişkiyi başta Erzincan ve çevresi olmak üzere daha geniş bir alanda yaşayan 1689 kişi üzerinde incelemiştir. Fatma Gül Cırhinlioğlu ve Üzeyir Ok³⁷ tarafından yapılan çalışmada inanç ya da dünya görüşü biçimleri ile intihar tutumu, depresyon ve yaşam doyumu arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Mustafa Koç'un³⁸ çalışması Fransa'da yaşayan Türk-Müslümanların dindarlık eğilimlerini umutsuzlukla ilişkisi açısından irdelemektedir. Çalışmada kullanılan "Her Yaş İçin Dinsel Eğilim Ölçeği" Allport ve Ross tarafından geliştirilmiş olan ölçeğin Gorsuch ve Venable tarafından revize edilmiş halidir. Umutsuzluk düzeyini tespit etmek için de "Beck Umutsuzluk Ölçeği"nden yararlanılmıştır. Sezai Korkmaz ve Ali Ulvi Mehmedoğlu³⁹ dindarlığı siber zorbalık ve problemlerle internet kullanımını açısından incelemişlerdir. Faruk Kerem Şentürk'ün⁴⁰ dinî yönelim ile kişilik ve örgüt kültürünün etik liderliğin belirleyicileri olarak ele alındığı ve Antalya'daki 4 ve 5 yıldızlı otel yöneticilerini örneklem olarak seçen bir çalışması da bulunmaktadır. Yasemin Güleç⁴¹ ise üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada dindarlık düzeyi ile adil davranış gösterme arasındaki ilişkiyi incelemiştir.⁴² Literatürde dindarlığın samimi hisler dışında riyakârca icra edilebildiğine yönelik tespitler de bulunmaktadır. "Gösterişçi Dindarlık" olarak adlandırılan bu durum, Ejder Okumuş⁴³ tarafından Goffman'ın dramaturji kuramından yararlanılarak açıklanmıştır. Sahnede sergilenen (gösterilen) ile gösterişçinin asıl niyeti arasındaki farka vurgu yapılır. Okumuş'a göre toplumsal sağduyu gösterişçiliği tespit etmede önemli imkânlar sağlar. Bu durumu tanımakta etnometodoloji ve yükleme kuramından da yararlanılabilir.

Bizim çalışmamız açısından önemli olan bir kavram da "batıl inanç"tır. Batıl inancı "hem bilimsel, akılsal gerçeklerle hem de kurumsal dinî prensiplerle uyuşmayan, aynı zamanda halk inançları gibi kutsalla da ilişkili olmayan inanışlar"⁴⁴ olarak tanımlamak mümkündür. Batıl inançlar içerisinde her zaman güçlü bir "kayı" unsuru barındırır. Bu nedenle batıl inançları güçlü olan insanlar bu konulara daha duyarlı olma zorunluluğu hisseder.⁴⁵ Ali Köse ve Ali Ayten de batıl inançların psiko-sosyolojik nedenlerini sıralamışlardır: Eşyanın ve olayların mahiyetini bilmemek, geleceği bilme arzusu, korku ve stres, çaresizlik, kutsallaştırmanın yön değiştirmesi, güvenlik ihtiyacı, başarıya ulaşma ve kendinden emin olma, belirsizlik duygusu, sosyal uyum ihtiyacı, sorumluluğu başka güçlere atfetme, rüyalar ve hayal gücü.⁴⁶

Batıl inançların kişiler üzerinde oluşturduğu kaygıları ölçmek üzere Kaneko'nun kaygı ölçeğini esas alarak Mustafa Arslan tarafından düzenlenmiş olan "Batıl İnanç Kaygı Ölçeği" (BİKÖ), aşağıda

³⁶ Fatih Kandemir, *Umut-İyimserlik ve Dindarlık İlişkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi SBE., Erzurum, 2016.

³⁷ Fatma Gül Cırhinlioğlu- Üzeyir Ok, "İnanç ya da Dünya Görüşü Biçimleri ile İntihara Yönelik Tutum, Depresyon ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkiler", *Cumhuriyet Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010, c.34, sy.1, ss. 1-8.

³⁸ Mustafa Koç, "Diasporada Dindarlık ve Umutsuzluk: Fransalı Müslüman-Türk Azınlık Grup Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, sy. 39, ss. 415-444.

³⁹ Sezai Korkmaz- Ali Ulvi Mehmedoğlu, "Dindarlık, Siber Zorbalık ve Problemlerle İnternet Kullanımı İlişkisine Dair Nicel Bir Araştırma", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2018, c.21, sy. 53, ss. 35-54.

⁴⁰ Faruk Kerem Şentürk, "Etik Liderliğin Belirleyicileri Olarak Kişilik, Örgüt Kültürü ve Dinî Yönelim: Antalya'da Dört ve Beş Yıldızlı Otellerde Bir Uygulama, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 2017, c.14, sy. 3, ss. 186-206.

⁴¹ Yasemin Güleç, "Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Düzeyleri ve Adil Davranış Gösterme Arasındaki İlişki", *Çukurova Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, c.18, sy.1, ss. 329-359.

⁴² Özellikle 2000 sonrası dönemde dindarlık ile ilgili ampirik çalışmaların oldukça arttığını söylemek mümkündür. Başta yüksek lisans ve doktora tezleri olmak üzere konuyla ilgili pek çok çalışma yapılmış ve sonuçları paylaşılmıştır. Konuyla ilgilenen araştırmacılar, bu makalenin kapsamı dışında kalan çalışmalara da ulaşıp kapsamlı değerlendirmeler yapabilirler.

⁴³ Ejder Okumuş, "Gösterişçi Dindarlık", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2006, c. 6, sy. 2, ss. 17-35.

⁴⁴ Mustafa Arslan, "Kişilerin Batıl İnanç Kaygı Düzelerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2004b, c.2, sy.6, s.10.

⁴⁵ Bu konuda daha detaylı açıklamalar için Bkz. Arslan, 2004a, 2004b.

⁴⁶ Ali Köse - Ali Ayten, "Batıl İnanç ve Davranışlar Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Analiz", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2009, c. 9, sy.3, ss. 45-70.

açıklanacağı üzere bazı değişikliklerle bu çalışmada da kullanılmıştır. Ancak bizim bulgularımıza geçmeden önce Arslan'ın bulgularına değinmek gerekmektedir.⁴⁷ Arslan BİKÖ'yü Çorum kent merkezi sınırları içinde toplam 327 kişiye uygulamıştır. Bulgular cinsiyet açısından anlamı bir fark göstermektedir. Kadınların batıl inanç düzeyi erkeklere oranla daha yüksektir. Ayrıca, alt sosyo-ekonomik tabakada bulunanların, üst sosyo-ekonomik tabakadakilere; eğitim düzeyi düşük olanların yüksek eğitim düzeyine sahip olanlara göre daha fazla batıl inanç puanı elde ettiği saptanmıştır. Arslan'ın bir bulgusu da batıl inanç kaygı puanları ile dindarlık puanları arasındaki pozitif ve anlamlı bir ilişkidir.

Arslan, batıl inançları da içermek üzere Paranormal İnanç Ölçeği (PİÖ) geliştirmiştir.⁴⁸ Tobacyk tarafından geliştirilmiş olan 7 boyutlu uluslararası geçerliğe sahip ölçekten Batı kültürüne ait olanların çıkarılması ve İslâmî inançlar ve Türk toplumunda yaygın olarak rastlanan paranormal inançların eklenmesiyle oluşturulan bu ölçeğin geçerlik ve güvenilirliği yapılmıştır. Bu ölçek, Topuz'un⁴⁹ araştırmasında normatif ve popüler dindarlık ile ilişkilendirilerek kullanılmıştır.

Araştırmamızda dindarlık ile ilişkisine baktığımız son kavram ise yaşam doyumudur. Yaşam doyumunu bireyin yaşam kalitesine öznel iyi oluş haline ilişkin algısıdır.⁵⁰ Kavramı 1961 yılında ilk kez ortaya atan Neugarten'e göre yaşam doyumunu insanların beklentileriyle sahip olduklarının karşılaştırılması ile elde edilen sonuçtur.⁵¹ Yaşam doyumunu ile dindarlık arasındaki ilişkiyi ölçen çalışmalar yapılmış ve dindarlık düzeyi yüksek olan bireylerin yaşam doyumlarının da yüksek olduğu saptanmıştır.⁵²

YÖNTEM

Araştırma, Çankırı merkeze bağlı mahalle ve köylerde yapılmıştır. Oluşturulan veri toplama araçları Çankırı'daki 14 mahallenin 7'sine (Buğday Pazarı, Abdulhalik Renda, Yeni, Aksu, Cumhuriyet, Tabakhane, Kırkevler) uygulanmıştır. Ayrıca karşılaştırma imkânı vermesi açısından Çankırı çevresindeki köylere gidilerek kırsal alan da anket uygulamasına dâhil edilmiştir. Araştırma kapsamında 455'i kent merkezindeki mahallelerden, 150'si kent merkezine yakın çevre köylerden olmak üzere 18 yaş ve üzerindeki 605 kişiye anket uygulanmış ve toplanan veriler SPSS 23 programında analize tâbi tutulmuştur.

Araştırmanın problem cümlesi, "Çankırı'nın kentsel ve kırsal alanlarında yaşayanların normatif dindarlık düzeyleri, popüler dindarlık düzeyleri, batıl inanç kaygı düzeyleri ve yaşam doyumları cinsiyet, yaş, medenî durum, eğitim, yerleşim yeri, aylık gelir, aile tipi, öznel dindarlık algısı, Kur'an'ı Türkçe meâlinden okuma değişkenlerine göre farklılaşmakta mıdır?" şeklinde ifade edilebilir.

⁴⁷ Arslan, 2004a; 2004b.

⁴⁸ Mustafa Arslan, "Paranormal İnanç Ölçeğinin Türkçe Versiyonunun Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *İnönü Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, c. 1, sy. 2, ss. 23-40.

⁴⁹ Topuz, 2012.

⁵⁰ Cirhinlioğlu ve Ok, 2010, s.3.

⁵¹ Ahmet Akın- Abdullah Yalnız "Yaşam Memnuniyeti Ölçeği (YMÖ) Türkçe Formu: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, c.14, sy. 54, s. 96.

⁵² Cirhinlioğlu ve Ok, 2010; Ali Ayten- Hamza Ferhan, "Forgiveness, Religiousness, and Life Satisfaction: An Empirical Study on Turkish and Jordanian University Students", *Spiritual Psychology and Counseling*, 2016, sy.1, ss.79-88; S. Nazlı Batan- Ali Ayten, "Dini Başa Çıkma, Psikolojik Dayanıklılık ve Yaşam Doyumu İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2015, c.15, sy.3, ss. 67-92; Nihat Şimşek- Mehmet Emin Kalgı, "Dini Dogmatizm ve Dindarlık Bağlamında Yaşam Doyumu: Bir Karma Yöntemli Yaklaşım", *Turkish Studies*, 2017, c.13, sy. 4, ss. 1137-1152.

VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Araştırmada 4 ayrı ölçekten yararlanılmıştır. Aşağıda “Dindarlık Ölçekleri” başlığı altında tanıtılan “Normatif Dindarlık Ölçeği (NoDÖ)” ve “Popüler Dindarlık Ölçeği (PoDÖ)” daha önce farklı araştırmacıların kullandığı dindarlık ölçeklerinden yararlanılarak tarafımızdan geliştirilmiş olup ilk kez kullanılmaktadır. Çok sayıda dindarlık ölçeği bulunmasına karşın bu ölçeklerin geliştirilme nedeni araştırmacılara başka ölçeklerle birlikte kullanılabilme imkânı sağlayacak şekilde kullanımı ve uygulanması kolay, pratik bir ölçek sunmak olmuştur. Az sayıda madde içeren NoDö ve PoDÖ, bu araştırmada da görüldüğü üzere yaşam doyumu, batıl inanç ya da araştırmacıların amaç ve problemlerine uygun başka ölçeklerle birlikte uygulanabilir ve böylelikle dindarlığın normatif ve popüler boyutlarının hangi faktörlerle ilişki içerisinde oldukları test edilebilir.

Araştırmada kullanılan diğer ölçekler ise daha önceden geliştirilmiş ve defalarca kullanılmış olan Yaşam Doyumu Ölçeği⁵³ ve Batıl İnanç Kaygı Ölçeğidir.⁵⁴

3.1. DINDARLIK ÖLÇEKLERİ

Belirtildiği üzere dindarlığı ölçme amacıyla geliştirilmiş çok sayıda ölçek bulunmaktadır. Bu ölçekler arasında bizim çalışmamızın kavramsal yapısına uygun olarak dindarlığı normatif (kitabî) ve popüler dindarlık olarak ayıran iki araştırmacının çalışmalarından özellikle yararlanılmıştır. Arslan⁵⁵ ve Çoştu⁵⁶ geliştirmiş oldukları ölçeklerde dindarlığın normatif ve popüler niteliklerini ortaya koymuş ve maddeleri bu kategorizasyona uygun bir şekilde belirlemiştirlerdir. Yazarlarca geliştirilen ölçekler farklı sorularla her iki boyutu da ölçmeyi amaçlamaktadır. Ancak bu iki faktörü birlikte barındıran ölçeklerin toplam varyansı açıklama oranı beklentilerin altında kalmaktadır. Biz de Arslan ve Çoştu ile aynı yoldan giderek dindarlığın her iki boyutuna ilişkin ifadeler içeren 23 maddelik bir ölçek geliştirdiysek de pilot uygulamalar neticesinde iki boyutu ayrı ayrı ölçen iki ölçek oluşturmanın istatistiksel olarak daha doğru olacağına karar verdik. Böylelikle kullanışlı ve uygulaması kolay olan, 6’şar maddeden oluşan “Normatif Dindarlık Ölçeği (NoDÖ)” ve “Popüler Dindarlık Ölçeği (PoDÖ)” isimli ölçeklerimizi geliştirdik. Her iki ölçek de 5’li likert özelliği göstermektedir.⁵⁷

Normatif Dindarlık Ölçeği (NoDÖ) için öncelikle KMO ve Barlett’s küresellik testleri uygulanmış ve KMO: ,756; p: ,000 olarak tespit edilmiştir. Bu değerler örneklemin yeterli olduğunu ve ölçeğin faktör analizine tâbi tutulabileceğini göstermektedir.⁵⁸ Faktör analizinde maddelerin faktör yükleri ,573 ile ,755 aralığında çıkmış olup toplam varyansı açıklama oranı %44,768’dir. Ölçeğin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı ise ,738 olarak hesaplanmıştır. Bu veriler, ölçeğin geçerli ve güvenilir bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 30, en düşük puan ise 6’dır.

Popüler Dindarlık Ölçeği (PoDÖ)’nin faktör analizine uygun olup olmadığını saptamak için öncelikle KMO ve Barlett küresellik testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda KMO: ,687; p: ,000 olarak saptanmıştır. Popüler dindarlığı ölçen 6 maddenin en düşük faktör yük değeri ,569’dur. Tek faktörde incelenebilen ölçek toplam varyansın %35,253’ünü açıklamaktadır. Cronbach Alfa değeri ise ,631 olarak tespit edilmiştir. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 30, en düşük puan ise 6’dır.

⁵³ Ed Diener- Robert A. Emmons- Randy J. Larsen, -Sharon Griffin, “The Satisfaction With Life Scale”, *Journal of Personality Assessment*, 1985, c. 49, sy.1, ss. 71-75.

⁵⁴ Arslan, 2004a; 2004b.

⁵⁵ Arslan, 2002a; 2002b; 2004a.

⁵⁶ Çoştu, 2009a; 2009b.

⁵⁷ 1-Hiç katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3- Ne katılıyorum ne katılmam 4-Katılıyorum, 5-Tamamen katılıyorum.

⁵⁸ Abdullah Can, *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*, PEGEM Yay., Ankara 2003, s. 277.

3.2. BATIL İNANÇ KAYGI ÖLÇEĞİ (BİKÖ)

Kaneko'nun uyguladığı kaygı ölçeği yöntemi esas alınarak hazırlanmış bu ölçek Mustafa Arslan tarafından kullanılmıştır.⁵⁹ Arslan'ın kullandığı ölçekte bazı değişiklikler yapılmıştır. 6 numaralı madde başka bir ifadeyle değiştirilmiş; 5 numaralı madde yük değerleri 0,40'ın altında kaldığı için çıkarılmış; 7 numaralı madde ise yeniden düzenlenmiştir.⁶⁰ 9 maddeden oluşan ölçek üçlü bir derecelendirmeye sahiptir.⁶¹ Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 27, en düşük puan ise 9'dur.

Mustafa Arslan'ın çalışmasında faktör analizine tâbi tutulan ölçeğin toplam varyansın %37,1'ini açıkladığı, Cronbach Alfa değerinin ise ,80 olduğu hesaplanmıştır. Bizim çalışmamızda ise 9 maddenin faktör yükleri ,405 ile ,742 arasında değişmekte olup tek faktörlü yapıda toplam varyansın %41,748'ünü açıkladığı tespit edilmiştir. Cronbach Alfa değeri ise ,798 olarak hesaplanmıştır.

3.3. YAŞAM DOYUMU ÖLÇEĞİ (YDÖ)

Diener, Emmons, Larsen ve Griffin tarafından geliştirilen "Yaşam Doyumu Ölçeği" (The Satisfaction of Life Scale)⁶² yaygın olarak kullanılmaktadır. Ölçeğin orijinali 5 madde ve likert tipinde 7'li derecelemeden oluşmaktadır. 7 derecelmeli form Türkçe'ye çevrilmiş ve değişik araştırmacılar tarafından uygulanmıştır. Ancak Yetim, yaptığı uygulamalara dayanarak 5 dereceli formun Türk kültürüne daha fazla uyduğu düşüncesiyle formu değiştirmiş ve yeni bir uyarlamayla ölçeğin son halini geçerlik ve güvenilirlik analizine tâbi tutmuştur. Ölçeği 5 maddeli ve 5 dereceli olarak Türkçe'ye uyarlayan ve geçerlik ve güvenilirliğini analiz eden başka araştırmacılar da bulunmaktadır. Abidin Dağlı ve Nigah Baysal, Diyarbakır il merkezindeki 25 okuldan 200 sınıf öğretmenini örneklem seçerek yaptıkları uygulamada YDÖ'nün orijinal ölçekte olduğu gibi tek faktörlü bir yapı gösterdiğini ve yüksek bir Cronbach Alfa değerine (,88) sahip olduğunu bulmuşlardır.⁶³

Bizim çalışmamızda da 5 dereceli⁶⁴ 5 maddeli şekliyle kullanılan YDÖ'nün tek faktörlü bir yapı özelliği gösterdiği saptanmıştır. Toplam varyansın %58,798'ini açıklayan ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı da ,811 bulunmuştur.

BULGULAR

Bulgular başlığı altında öncelikle her ölçeğin maddelerinin ortalama, standart sapma ve faktör yükleri tablolar halinde verilecektir. Ardından ölçek maddelerinin ve toplam puanlarının değişkenler açısından farklılaşp farklılaşmadığı tespit edilecektir. Son olarak ise araştırmada kullanılan dört ölçeğin birbiriyle korelasyonu incelenecektir.

4.1. ÖLÇEK MADDELERİNİN ORTALAMA, STANDART SAPMA VE FAKTÖR YÜKÜ DEĞERLERİ

Beşli Likert tipindeki ölçek maddelerinin aritmetik ortalamaları yorumlanırken dikkate alınan aralıklar şu şekildedir: Hiç katılmıyorum: 1,00-1,79; Katılmıyorum: 1,80-2,59; Ne katılıyorum ne katılmıyorum: 2,60-3,39; Katılıyorum: 3,40-4,19; Tamamen katılıyorum: 4,20-5,00.⁶⁵

⁵⁹ Arslan, 2004a, 2004b.

⁶⁰ Mustafa Arslan'ın (2004a, 2004b) "soğan, sarımsak kabuğuna basma veya onları yakma, beni..." şeklinde kullandığı madde, öğrencilerle yapılan görüş alışverişleri uyarınca, daha yaygın bir bilinirliğe sahip olduğu gerekçesi ile "aynanın kırılması, beni..." olarak değiştirilmiştir. "Sabun, bıçak veya makası birisinin elinden doğrudan alma, beni..." ifadesindeki "sabun" kelimesi de aynı gerekçeyle çıkartılmış, ifadenin diğer kısmı aynı bırakılmıştır.

⁶¹ 1- Hiç endişelendirmez, 2- Endişelendirir, 3- Son derece endişelendirir.

⁶² Diener, Emmons, Larsen ve Griffin, 1985.

⁶³ Abidin Dağlı- Nigah Baysal, "Yaşam Doyumu Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, c.15, sy.59, ss.1250-1262.

⁶⁴ 1-Kesinlikle katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Ne katılıyorum ne katılmıyorum, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle katılıyorum.

Üç dereceli olarak kullandığımız BİKÖ'de ise aralıklar şu şekilde değişmektedir: Hiç endişelendirmez: 1,00-1,67; Endişelendirir: 1,68-2,34; Son derece endişelendirir: 2,35-3,00.

4.1.1. Normatif Dindarlık Ölçeği (NoDÖ)

Normatif dindarlık ölçeğinde en yüksek ortalamaya sahip iki madde (1. ve 3. maddeler) inanç temelli olup aktif bir ibadet gerektirmemektedir. Bu iki maddeyle birlikte farz oruçlarını tutmayı ifade eden 6. madde “Tamamen katılıyorum” şeklinde yorumlanacak bir ortalamaya sahiptir. En düşük puanlar ise “Sık sık nafil ibadet ederim” maddesinde yoğunlaşmıştır. Bu maddenin ortalaması “Ne katılıyorum ne katılmam” anlamına gelmektedir. Tablo 1'de tüm maddeleri, ortalama, standart sapma ve faktör yük değerleriyle birlikte görebilmek mümkündür.

Tablo 1: Normatif Dindarlık Ölçeği (NoDÖ) Maddeleri

Maddeler	Ortalama	Std. Sapma	Faktör Yükleri
1- Ölümden sonra ahiret hayatına (cennet ve cehenneme) inanırım.	4,6959	,53059	,644
2- Farz namazlarını aksatmadan kılmaya çalışırım.	3,8446	1,08068	,724
3- Müslüman için dinî bilginin temel kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir.	4,6463	,64117	,573
4- Kandil gecelerini ibadet ederek, Kur'an dinleyerek geçiririm.	4,1736	,81050	,755
5- Sık sık nafil ibadet ederim.	3,3504	1,08398	,622
6- Farz oruçlarını aksatmadan tutmaya çalışırım.	4,2959	,92611	,680
NoDÖ MADDELERİNİN ORTALAMASI	4,1678	,57319	

4.1.2. Popüler Dindarlık Ölçeği (PoDÖ)

Popüler dindarlık maddelerinden hiçbiri “tamamen katılıyorum” düzeyinde yorumlanabilecek bir ortalamaya sahip değildir. Ancak altı maddeden üçü (1, 2 ve 3 numaralı maddeler) “katılıyorum” düzeyinde tercih edilmiştir. Bunlar arasında en yüksek katılım “Kur'an okunmuş suyun şifalı olacağı” yönündeki inancı belirten maddeye olmuştur. Nazar değen kişiye kurşun dökülerek nazarın yok edilebileceği yönündeki inanç ise en düşük ortalamaya sahiptir. Araştırmanın örnekleme, bu maddeyle birlikte “türbede edilen duanın kabul edileceği” inancını ifade edilen maddeye de katılmadığını belirtmiştir. Bu iki madde, aynı zamanda tüm maddelerin ortalamalarının altındadırlar. Tablo 2'de PoDÖ'nün tüm maddelerini görebilmek mümkündür.

Tablo 2: Popüler Dindarlık Ölçeği (PoDÖ) Maddeleri

Maddeler	Ortalama	Std. Sapma	Faktör Yükleri
1- Ölümlerin ruhunun huzurlu olması için bazı günlerde (yedisi, kırkı ve elli ikisi gibi) Mevlid okutmak gerekir.	3,5802	1,18585	,588
2- İnsanların başı derde girdiğinde 'Hızır' veya başka manevi varlıkların yardımcı olacağına inanırım.	3,7752	1,04804	,569
3- Kur'an okunmuş suyun şifa olacağına inanıyorum.	3,9008	1,06109	,605
4- Türbede dua eder ve dilekte bulunursan dileklerin sonunda gerçekleşir	2,5455	1,26857	,583
5- Nazar değen kişiye kurşun dökülerek nazarı yok edilebilir.	2,1653	1,19842	,621
6- Cevşen/ muska taşıyarak kaza ve belalardan korunacağıma inanırım	3,3322	1,25560	,595
PoDÖ MADDELERİNİN ORTALAMASI	3,2165	,69513	

⁶⁵ Kazım Özdamar, *Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Kaan Kitabevi, Eskişehir 2003, s.32.

4.1.3. Batıl İnanç Kaygı Ölçeği (BİKÖ)

Batıl inancı ölçen 9 maddenin 7'si "Hiç endişelendirmez" olarak yorumlanma aralığındadır. İki madde (1 ve 3 numaralı maddeler) ise "Endişelendirir" aralığındadır. Buna göre "kötü rüya görmek" ve "kem gözlü olduğu düşünülen birisi tarafından kendilerine dikkatlice bakılması" katılımcıları endişelendirmektedir. Bu iki madde aynı zamanda ortalamayı da yükselten maddelerdir. Diğer yedi maddenin hepsi tüm maddelerden alınan puanların ortalamasının altında kalmaktadır. Katılımcıları "son derece endişelendiren" hiçbir madde bulunmazken en düşük ortalama "Hıdrellez günü dışarı çıkmamak" maddesindedir. BİKÖ'nün maddeleri Tablo 3'te verilmektedir.

Tablo 3: Batıl İnanç Kaygı Ölçeği (BİKÖ) Maddeleri

Maddeler	Ortalama	Std. Sapma	Faktör Yükleri
1- Kötü bir rüya görmek, beni	1,7653	,64422	,405
2- Kara kedinin önümden geçmesi, beni	1,1719	,44965	,721
3- Kem gözlü olduğu düşünülen birisinin bana dikkatlice bakması, beni	1,6909	,67500	,464
4- Giyinik haldeyken elbisemin herhangi bir yerini (düğme, sökük vb) dikmek, beni	1,2694	,55951	,668
5- Aynanın kırılması, beni	1,1802	,45193	,742
6- Bıçak veya makası birisinin elinden doğrudan alma, beni	1,2099	,48545	,734
7- Hıdrellez günü dışarı çıkmamak, beni	1,0975	,34824	,675
8- Mezarlıkta mezar taşlarını parmakla göstermek ve yazılarını okumak, beni	1,2810	,52461	,638
9- Düğünümün iki bayram arası yapılması, beni	1,1686	,43216	,677
BİKÖ MADDELERİNİN ORTALAMASI	1,3150	,31993	

4.1.4. Yaşam Doyumu Ölçeği (YDÖ)

Yaşam doyumu ölçeğinden alınan puanlar incelendiğinde beş maddeden üçü "Katılıyorum" düzeyinde bir ortalamaya ulaşmıştır. Diğer iki madde ise "Ne katılıyorum ne katılmam" aralığındadır. "Yaşamımdan memnunum" ifadesi en yüksek; "Eğer yaşamımı yeni baştan yaşayabilseydim hemen hemen hiçbir şeyi değiştirmezdim" ifadesi ise en düşük ortalamaya sahiptir. 5 maddeli YDÖ, taşıdığı istatistiki değerleriyle Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Yaşam Doyumu Ölçeği (YDÖ) Maddeleri

Maddeler	Ortalama	Std. Sapma	Faktör Yükleri
1- Yaşamım birçok açıdan idealimdeki yakın	3,4364	1,03322	,780
2- Yaşam koşullarım mükemmel	3,1587	1,07096	,834
3- Yaşamımdan memnunum	3,8000	,91601	,798
4- Şu ana kadar yaşamdan istediğim önemli şeyleri elde ettim	3,4545	1,04375	,772
5- Eğer yaşamımı yeni baştan yaşayabilseydim, hemen hemen hiçbir şeyi değiştirmezdim	3,0050	1,31659	,634
YDÖ MADDELERİNİN ORTALAMASI	3,3709	,81838	

4.2. DEĞİŞKENLERE GÖRE FARKLILAŞMALAR

Bu başlık altında araştırmanın amacına uygun olarak belirlenen değişkenlerin NoDÖ, PoDÖ, BİKÖ ve YDÖ maddeleri ve ölçeklerin toplam puanları üzerindeki etkileri incelenecektir.

Ancak analizlere geçmeden önce verilerin normal dağılıma uygun olup olmadığını tespit etmek ve buna göre hangi testlerin kullanılacağına karar vermek gerekmektedir. Bu amaçla Kolmogorov - Smirnov testi uygulanmış ve ölçeklerdeki her maddenin Asymp. Sig. (2-tailed) puanı ,000 olarak bulunmuştur. Elde edilen p değeri 0,05'den küçük olduğu için parametrik olmayan testlerin kullanımına karar verilmiştir. Bu çerçevede iki bağımsız grubun karşılaştırıldığı durumlar için Mann-Whitney U ve ikiden fazla bağımsız grubun karşılaştırıldığı durumlar için ise Kruskal-Wallis testleri kullanılmıştır. Her iki test de karşılaştırılan ortalamalar arasında anlamlı bir fark olup olmadığını ortaya koymaktadır. Ancak Kruskal-Wallis ikiden fazla grubun ortalamaları arasındaki farkı tespit etmesine rağmen farkın hangi gruplar arasında olduğunu göstermez. Bu nedenle Kruskal-Wallis testlerinden sonra gruplar arası ilişkiyi ikili karşılaştırmalarla netleştirecek olan Mann-Whitney U testi de uygulanmıştır.

İki ölçüme ilişkin ölçüm sonuçları arası karşılıklı ilişkiyi incelemek için ise, yine testin non-parametrik olması nedeniyle Spearman sıra farkları korelasyon katsayısı hesaplanmıştır.

Ölçekler üzerinde etkileri incelenecek değişkenler sırasıyla, cinsiyet, yaş, medenî durum, eğitim düzeyi, yerleşim yeri, gelir düzeyi, aile tipi, katılımcıların kendilerine yönelik dindarlık değerlendirmeleri, Kur'an'ı Türkçe meâlinden okumadır.

4.2.1. Cinsiyet

Tablo 5'te görüleceği gibi araştırmaya katılanların cinsiyet açısından oranı birbirine yakındır. Erkekler, örneklemin %53'ünü oluştururken, kadınlar yaklaşık olarak %47'dir.

Tablo 5: Cinsiyet

Cinsiyet	n	%
Erkek	321	53,1
Kadın	284	46,9
Toplam	605	100,0

Cinsiyet, sosyal bilim araştırmalarında vazgeçilmez bir değişken niteliği taşır. Kadın ve erkeklerin sosyalleşme farklılıkları, rol ve görevleri, onların pek çok durumda farklı tavır almalarına ve farklı tutum geliştirmelerine neden olmaktadır. Bu nedenle araştırmacılar, çoğu zaman araştırdıkları konuda cinsiyet açısından farklılık olabileceği yönünde hipotezler geliştirirler.

Bu araştırmada yaptığımız analizler cinsiyetin bazı hususlarda anlamlı farklılık ortaya koyarken bazıları arasında farklılaşma ortaya çıkarmadığını göstermiştir.

Normatif dindarlığı ölçen NoDÖ'nün hiçbir maddesinde cinsiyete dayalı anlamlı bir farklılaşma gözlenmemiştir.

Anlamlı farklılaşma tespit edilmeyen diğer bir faktör ise "yaşam doyumu"dur. Kadınlar ve erkeklerin yaşam doyumları birbirine çok yakındır.

Popüler dindarlık sözkonusu olduğunda altı maddeden birinde (3. madde) kadınlar lehine bir farklılaşma tespit edilmiştir.⁶⁶ Buna göre kadınlar “Kur’an okunmuş suyun şifa olacağına” erkeklerden daha fazla inanmaktadırlar. Genel olarak popüler dindarlığın kadınlarda daha yüksek olduğunu bulan araştırmalar da vardır.⁶⁷ Kadınlar ve erkekler arasında asıl farklılık ise “batıl inanç” puanlarında belirmiştir. Batıl inanç ölçeğinde yer alan dokuz maddeden altısı (1, 3, 4, 5, 6. ve 8. maddeler) ve toplam puanın cinsiyet açısından oldukça farklılaştığı gözlenmiştir.⁶⁸ Analizlere göre kadınlar, erkeklere oranla batıl inançlardan daha fazla kaygı duymaktadırlar. Arslan’ın batıl inançlar üzerine çalışmasında da⁶⁹ aynı sonuca ulaşılmış ve kadınların batıl inanç kaygı düzeyi erkeklerden yüksek çıkmıştır. Farklılaşmanın yaşanmadığı 3 madde (2, 7 ve 9. maddeler) en az kaygı oluşturan batıl inançlardır.

4.2.2. Yaş

Veri toplama aracı 18 yaş üzerinelere uygulanmıştır. Anketlere cevap veren örneklemin en kalabalık kitlesini %36,4’lük bir oran ile 25-37 yaş arası oluşturmaktadır. Grubu 50 yaşına kadar genişlettiğimizde örnekleminizin yaklaşık %60’ını oluşturdıkları görülür. Tüm örneklemin yaş ortalaması ise 38,69’dur. Örneklemin yaş aralığı Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: Yaş Grubu

Yaş Grubu	n	%
18-24	112	18,5
25-37	220	36,4
38-50	139	23,0
51-63	96	15,9
64+	38	6,3
Toplam	605	100,0

Cinsiyete bağlı analizlerde hiçbir farklılaşmanın belirmediği “normatif dindarlık” ve “yaşam doyumu”nda yaş, fark oluşturan önemli bir değişken olarak ortaya çıkmıştır.

Normatif dindarlık ölçeğinin (NoDÖ) 2, 4, 5. maddelerinde ve toplam NoDÖ puanında yaşa bağlı anlamlı farklar gözlenmiştir.⁷⁰ Maddelerdeki yaşa dayalı tüm farklılıklarda yaşça büyük olanların daha yüksek normatif dindarlık puanına sahip oldukları görülmektedir. Dindarlığın yaş artışına paralel olarak artması başka araştırmalar tarafından da doğrulanmıştır.⁷¹

Yaşam Doyumu Ölçeğinin (YDÖ) yaş kriterine göre analizinde de yaşça büyük olanların daha yüksek yaşam doyumu puanlarına ulaştıkları görülmüştür. Gençlerin yaşam doyumu, büyük yaş gruplarına göre daha düşük çıkmıştır. Yaşam doyumu ölçeğinin beş maddesinden dördü (1, 2, 3 ve 5. maddeler) ve toplam YDÖ puanı “yaşlılar” lehine sonuç vermektedir.⁷²

⁶⁶ (U: 38512,0; p: ,000)

⁶⁷ Arslan, 2002b, 2004a; Çoştu, 2009a.

⁶⁸ Sırasıyla (U: 37767,5; p: ,000); (U: 38886,0; p: ,001); (U: 40911,0; p: ,002); (U: 42264,0; p: ,013); (U: 41310,0; p: ,003); (U: 40461,0; p: ,002); (U: 35687,5; p: ,000).

⁶⁹ Arslan, 2004b.

⁷⁰ Sırasıyla (χ^2 : 65,756; p: ,000); (χ^2 : 28,197; p: ,000); (χ^2 : 41,030; p: ,000); (χ^2 : 38,485; p: ,000).

⁷¹ Çoştu, 2009a; Günay, 1999; Köktaş, 1993.

⁷² Sırasıyla (χ^2 : 12,741; p: ,013); (χ^2 : 20,540; p: ,000); (χ^2 : 15,386; p: ,004); (χ^2 : 14,787; p: ,005); (χ^2 : 19,324; p: ,001).

Türkiye’de yapılan araştırmalar genellikle popüler dindarlık düzeyinin yaşa bağlı olarak artış içeriğinde olduğunu bulmuşlardır.⁷³ Ancak bizim araştırmamızda bu hususa ilişkin farklı bir sonuç elde edilmiştir. Popüler dindarlık ölçeği (PoDÖ) puanları yaş açısından incelendiğinde bir madde (6 numaralı madde)⁷⁴ hariç hiçbirinde farklılık bulunmamıştır. Sadece “cevşen/muska taşıyarak kaza ve belalardan korunacağına” inananların daha “genç” yaşlarda olduğu tespit edilmiştir.

Yaş, Batıl İnanç Kaygı Ölçeği (BİKO) maddeleri üzerinde büyük bir etki oluşturmamaktadır. 9 maddeden sadece biri (4. madde)⁷⁵ yaşa bağlı olarak farklılaşmıştır. “Giyinik haldeyken elbisesinin herhangi bir yerini dikmek”ten endişelenenler, beklentilerin aksine yaşlılar değil “gençler” olmuştur. Arslan da çalışmasında bizim bulgumuzu destekleyecek şekilde yaş ile batıl inanç arasında anlamlı bir fark bulamadığını belirtir.⁷⁶ Ancak batıl inanç konusunda yaşı, fark oluşturan bir değişken olarak tespit eden araştırmalar da bulunmaktadır.⁷⁷

4.2.3. Medenî Durum

Örneklemin yaklaşık 2/3’ü evlidir. Yaklaşık %30’u bekâr; %6’sı ise eşi vefat edenlerden ve boşanmışlardan oluşmaktadır. Tablo 7, katılımcıların medeni durumunu göstermektedir.

Tablo 7: Medenî Durum

Medenî Durum	n	%
Evli	392	64,8
Bekâr	176	29,1
Eşi vefat etmiş	27	4,5
Boşanmış	10	1,7
Toplam	605	100,0

Yaş ve cinsiyet gibi “medenî durum” değişkeni de “normatif dindarlık” ve “yaşam doyumu” üzerinde aynı etkiyi oluşturmuştur. Bu iki faktör üzerinde cinsiyet herhangi bir etki yapmazken, yaş ikisinde de anlamlı farklılık oluşturuyordu. Medenî durum değişkeni de her iki faktörü de “yaş”a benzer bir şekilde etkilemekte ve normatif dindarlığı ölçen dört maddede (2, 4, 5 ve 6. maddeler) ve toplam puanda anlamlı farklılık oluşturmaktadır.⁷⁸ YDÖ’nün tüm maddelerinde ve toplam YDÖ puanında da anlamlı farklılık bulunmaktadır.⁷⁹

Farklılığın gözlendiği gruplar ise Mann-Whitney U testiyle kullanılarak tespit edilmiştir. Buna göre NoDÖ’nün farklılık gözlenen tüm maddelerinde evlilerin puanı bekârlara göre daha yüksek çıkmıştır. Bununla birlikte eşi ölmüş olanların puanları da 2, 4, 5. maddelerde ve toplam puanda diğer grupları geride bırakmıştır.

YDÖ’de de farklılık evliler ve bekârlar arasında görölmektedir. Evlilerin yaşam doyumu bekârlardan daha yüksektir.

⁷³ Günay, 1999; Arslan, 2002a; Arslan 2004a; Çoştu, 2009a.

⁷⁴ (χ^2 : 12,252; p: ,016).

⁷⁵ (χ^2 : 11,365; p: ,023).

⁷⁶ Arslan, 2004b.

⁷⁷ Köktaş, 1993.

⁷⁸ Sırasıyla (χ^2 : 41,008; p: ,000); (χ^2 : 35,129; p: ,000); (χ^2 : 29,616; p: ,000); (χ^2 : 13,468; p: ,004); (χ^2 : 35,961; p: ,000).

⁷⁹ Sırasıyla (χ^2 : 19,595; p: ,000); (χ^2 : 14,538; p: ,002); (χ^2 : 15,888; p: ,001); (χ^2 : 15,271; p: ,002); (χ^2 : 11,307; p: ,010); (χ^2 : 20,521; p: ,000).

Medenî durum popüler dindarlık puanları üzerinde bir fark oluşturmamaktadır.

Medenî durum açısından batıl inanç kaygı ölçeğinin sadece üçüncü maddesinde anlamlı bir fark bulunmaktadır.⁸⁰ Farklılığın hangi gruplar arasında olduğu analiz edildiğinde “eşi ölmüş olanlar”ın “evli” ve “bekâr”lardan daha fazla olarak “Kur’an okunmuş su”dan şifa beklediği görülmüştür.

4.2.4. Eğitim Düzeyi

Örneklemin %60’ından fazlası lise ve üniversite mezunlarından oluşmaktadır. Buna karşılık okuma yazma bilmeyen %2,5’lik bir kesim vardır. Tablo 8, eğitim düzeyi frekans ve yüzdelik değerlerini sergilemektedir.

Tablo 8: Eğitim Düzeyi

Eğitim Düzeyi	n	%
Okuma-yazma yok	15	2,5
Diplomasız okur-yazar	7	1,2
İlkokul mezunu	127	21,0
Ortaokul mezunu	88	14,5
Lise mezunu	188	31,1
Üniversite mezunu	180	29,8
Toplam	605	100,0

NoDÖ puanları eğitim düzeyiyle ilişkileri bakımından incelendiğinde, gruplar arasında anlamlı farklılık 2, 4 ve 5 numaralı maddelerde ve toplam puandadır.⁸¹ İlkokul mezunları “farz namazlarını aksatmadan kılmaya çalışma” konusunda lise ve üniversite mezunlarından; “kandil gecelerini ibadet ederek, Kur’an dinleyerek geçirme” konusunda lise, üniversite mezunlarından ve diplomasız okur-yazarlardan; “sık sık nafile ibadet etme” konusunda ise yine lise ve üniversite mezunlarından daha yüksek puanlar almışlardır. Ortaokul mezunları kandil geceleri ve nafile ibadetlerde diplomasız okur-yazarlardan ve üniversite mezunlarından daha aktif bir tutum içerisindedir. Bunun yanı sıra okur-yazar olmayanlar lise ve üniversite mezunlarından daha fazla nafile ibadet yapmaktadır. Toplam puanda da ilkokul mezunları lise ve üniversite mezunlarından daha fazla “normatif dindar” çıkmıştır. Spearman sıra farkları korelasyon katsayısı hesabına göre normatif dindarlık ile eğitim düzeyi arasında zayıf fakat ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır ($r = -,112$; $p = ,006$). Çoştı’nun çalışmasında da dindarlığın küçük farklılıklar içermekle beraber eğitim arttıkça düştüğü bulunmuştur.⁸² Arslan’ın çalışmasında ise gruplar arasında farklılaşma gözlenmişse de farklı bir sonuç ortaya çıkmıştır. Arslan normatif dindarlık düzeyini üniversite mezunlarında daha güçlü, ilkokul ve ortaokul mezunlarında daha zayıf bulmuştur.⁸³

Eğitim düzeyiyle PoDÖ puanları arasındaki ilişki incelendiğinde ölçeğin 1, 3 ve 5 numaralı maddeleri ve toplam PoDÖ puanıyla eğitim düzeyi arasında anlamlı fark bulunmuştur.⁸⁴ Yapılan Mann-Whitney U testlerinde lise ve üniversite mezunlarının yüksek eğitim almamış olanlar karşısında daha

⁸⁰ (χ^2 : 9,627; p : ,022);

⁸¹ Sırasıyla (χ^2 : 22,961; p : ,000); (χ^2 : 14,296; p : ,014); (χ^2 : 18,465; p : ,002); (χ^2 : 11,962; p : ,035).

⁸² Çoştı, 2009a, s.150.

⁸³ Arslan, 2002b, s.177.

⁸⁴ Sırasıyla (χ^2 : 12,794; p : ,025); (χ^2 : 17,456; p : ,004); (χ^2 : 17,712; p : ,003); (χ^2 : 12,443; p : ,029).

düşük puanlar elde ettikleri ve gruplar arasında fark oluşturan en temel unsurun da bu olduğu görülmüştür. Ayrıca katılımcıların eğitim düzeyi ile toplam PoDÖ puanı arasında Spearman sıra farkları korelasyon katsayısı hesaplanmış ve zayıf olmakla birlikte aralarında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir ($r = -,107$; $p: ,008$). Bu bulgu Arslan'ın ve Çoştu'nun eğitim arttıkça popüler dindarlığın düştüğü yönündeki saptamasıyla uyushmaktadır.

Eğitim düzeyi değişkeni BİKÖ'nün 2, 6 ve 9 numaralı maddelerinde ve toplam puanda anlamlı fark oluşturmaktadır.⁸⁵ Fark içeren 6 ve 9. maddelerde diğer grupların üniversite mezunlarından daha fazla puan aldıkları görülmektedir. 2. maddede ise lise mezunlarının üniversite mezunlarının yanı sıra ilkököl mezunlarından da daha yüksek puana sahip olduğu görülmüştür. Toplam puan analizinde de üniversite mezunları karşısında diplomasız okur-yazarların ve ilkököl mezunlarının daha fazla batıl inanca sahip oldukları tespit edilmiştir. Katılımcıların eğitim düzeyi ile toplam BİKÖ puanı arasındaki Spearman sıra farkları korelasyon katsayısı ise zayıf olmakla birlikte aralarında negatif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir ($r = -,118$; $p: ,004$). Arslan'ın araştırmasında da aynı bulguya ulaşılmış ve batıl inancı en az olanların üniversite mezunları olduğu tespit edilmiştir.⁸⁶

Eğitim düzeyi ile yaşam doyumu arasında sadece üçüncü maddede anlamlı bir fark tespit edilmiştir.⁸⁷ Her grubun birbiriyle ilişkisi incelendiği zaman ilkököl, ortaokul ve lise mezunlarının, üniversite mezunları karşısında yaşamından daha memnun olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyi ile toplam yaşam doyumu puanı arasındaki ilişkiyi ölçmek üzere yapılan Spearman sıra farkları korelasyon analizine göre iki faktör arasında zayıf, ama ters yönlü bir ilişki gözlenmiştir ($r = -,105$; $p: ,010$).

Tablo 9: Eğitim Düzeyi ile Ölçeklerin Toplam Puanlarının Karşılıklı Korelasyonu

			Toplam NoDÖ Puanı	Toplam PoDÖ Puanı	Toplam BİKÖ Puanı	Toplam YDÖ Puanı
Spearman's rho	Eğitim Düzeyi	Correlation Coefficient	-,112	-,107**	-,118	-,105**
		Sig. (2-tailed)	,006	,008	,004	,010
		N	605	605	605	605

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Tablo 9'da da görülebileceği gibi eğitim düzeyindeki artış, çok zayıf olmakla beraber tüm ölçeklerden alınan puanlarla negatif bir ilişki içerisindedir.

4.2.5. Yerleşim Yeri

İnsan, içinde yaşadığı sosyal çevrenin bir parçasıdır. Bu nedenle yerleşim yeri bireyin tüm sosyalleşmesi ve dolayısıyla da bu çalışmada incelendiği üzere normatif ve popüler dindarlık düzeyleri, batıl inançları ve yaşam doyumu üzerinde önemli etkilere sahiptir.

⁸⁵ Sırasıyla ($\chi^2: 11,468$; $p: ,043$); ($\chi^2: 12,758$; $p: ,026$); ($\chi^2: 16,370$; $p: ,006$); ($\chi^2: 11,523$; $p: ,042$).

⁸⁶ Arslan, 2004b, s.22.

⁸⁷ ($\chi^2: 11,542$; $p: ,042$).

Araştırmanın örneklemini Çankırı kent merkezinde ve Çankırı kırsal alanında yaşayanlardan oluşmaktadır. Tablo 10'da da görüldüğü üzere örneklemin dörtte üçü şehir merkezindeki yedi mahallede, dörtte biri ise kırsal alanlarda oturmaktadır.

Tablo 10: Yerleşim Yeri

Yerleşim Yeri	n	%
Kent içi mahalleler	455	75,2
Kırsal Alan	150	24,8
Toplam	605	100,0

Yerleşim yeri (kentsel alan ve kırsal alan) açısından yapılan analizlerde normatif dindarlık ölçeğinin 1, 3, 4 ve 6. maddelerinde ve toplam puanda gruplar arasında anlamlı farklılık⁸⁸ gözlenmiş olup bu maddelerin herbirinde ve toplam puanda kırsal alanda yaşayanlar daha yüksek puana ulaşmıştır. Buna göre kırsal alanda yaşayanların "Normatif Dindarlık" düzeyleri kentsel alanda yaşayanlardan daha yüksektir. Spearman testine göre toplam NoDÖ puanıyla yerleşim yeri arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır ($r = ,124$; $p : ,002$). Ünver Günay, yukarıda da bahsedilmiş olan ve Erzurum ve çevre köylerinde dinî hayatı araştırdığı çalışmasında kırsal alanlarda yaşayanların dine olan ilgilerinin daha güçlü olduğunu ve bu ilginin köyün kentsel alana mesafesi arttıkça daha da arttığını bulmuştur.⁸⁹ Kayhan Mutlu da kendi çalışmasında aynı bulguya ulaşmıştır.⁹⁰

Yaşam doyumu, yerleşim yeri açısından incelendiğinde de normatif dindarlığa paralel bir seyir izlemiştir. YDÖ'nün 2 ve 3. maddeleri gruplar arasında anlamlı farklılık içermekte olup⁹¹ kırsal alanda yaşayanlar daha yüksek bir yaşam doyumuna sahiptir.

PoDÖ bulgularının yerleşim alanları açısından analizinde 1 ve 6. maddelerde anlamlı farklılık gözlenmiştir.⁹² Ancak birinci madde kırsal alanda yaşayanlarda yüksek çıkarken, altıncı madde kentsel alanda yaşayanlar lehine farklılık taşımaktadır.

Batıl inanç kaygı ölçeğinin beş maddesi (2, 3, 4, 7 ve 8. maddeler) kırsal ve kentsel alanlarda yaşayanlar açısından farklılıklar barındırmaktadır.⁹³ Alandan elde edilen bulgulara göre kentsel alanda yaşayanların batıl inançları daha fazladır. Üç numaralı madde hariç, farklılık gözlenen tüm maddelerin kentsel alanlarda yaşayanları daha fazla kaygılandığı tespit edilmiştir.

4.2.6. Gelir Düzeyi

Ankette gelir durumuna ilişkin soruda, uygulamanın gerçekleştiği dönemde 1300 TL olan asgari ücret bir sınır olarak kabul edilmiştir. Elde edilen veriler, katılımcıların 1/4'ünden fazlasının bir gelire sahip olmadığını göstermektedir.⁹⁴ Yoğunluk ise 1301-2500 TL arasında kazanca sahip olanlardır. Gelir düzeyi aralıklarını Tablo 11'de görmek mümkündür.

⁸⁸ Sırasıyla (U: 30759,5; p: ,020); (U: 29152,0; p: ,001); (U: 28,363,5; p: ,001); (U: 307782,5; p: ,047); (U: 28481,0; p: ,002).

⁸⁹ Günay, 1999, s.280.

⁹⁰ Mutlu, 1989, s.197.

⁹¹ Sırasıyla (U: 29977,5; p: ,020); (U: 29367,0; p: ,004).

⁹² Sırasıyla (U: 29632,0; p: ,009); (U: 30554,0; p: ,045).

⁹³ Sırasıyla (U: 30946,5; p: ,005); (U: 29540,5; p: ,007); (U: 29975,5; p: ,002); (U: 32235,0; p: ,031); (U: 30826,0; p: ,018).

⁹⁴ Geliri olmayan bu grup ağırlıklı olarak kadınlardan (%82,9) oluşmaktadır. Ayrıca, gelir sahibi olmayanların %55,5'i ev hanımı, %34,8'i öğrenci olduğunu bildirmiştir.

Tablo 11: Aylık Gelir

Aylık Gelir	n	%
Geliri yok	165	27,3
1300 ve altı	103	17,0
1301-2500	204	33,7
2501-4000	92	15,2
4001-6000	24	4,0
6001 ve daha fazla	17	2,8
Toplam	605	100,0

Elde edilen gelir açısından bakıldığında NoDÖ'nün hiçbir maddesinde anlamlı farklılaşma görülmemektedir. Buna göre gelir ile normatif dindarlık arasında herhangi bir ilişki bulunmamaktadır. Arslan ve Çoştı da çalışmalarında sosyal tabakalaşma ile normatif dindarlık arasındaki ilişkiye bakmışlardır.⁹⁵ Çoştı'nun bulguları üst sosyal tabakada yer alanlar ile daha alt tabakalarda yer alanlar arasında anlamlı farklılık bulunduğu yönündedir. Çoştı'ya göre üst tabakada yer alanların normatif dindarlık düzeyleri diğerlerinden daha düşüktür. Bu bulguyu elde eden başka bir araştırma ise Günay tarafından Erzurum ve çevresindeki köylerde yapılmıştır.⁹⁶ Günay'ın verilerine göre kentte üst tabakalardan gecekonduların doğru gidildikçe dinî ilginin artmakta, köyler de kentten uzaklaştıkça muhafazakârlaşmaktadır.⁹⁷ Arslan'ın bulguları ise bizim araştırmamızla paralel bir sonuç vermiş olup tabakalaşma ile normatif dindarlık arasında bir ilişki görmemektedir.⁹⁸

Diğer değişkenlerden farklı olarak normatif dindarlık ve yaşam doyumunun gelir sözkonusu olduğunda birbirinden ayrıştığı görülmektedir. YDÖ'nün 4. maddesi ve toplam YDÖ puanında da aylık gelir çerçevesinde anlamlı farklılık saptanmıştır.⁹⁹ Geliri yüksek olanların yaşam doyumunun da yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Çoştı'nun ve Arslan'ın araştırmalarında sosyal tabakalar arasında popüler dindarlık açısından herhangi bir fark saptanamamıştır. Arslan bunun nedenini popüler dindarlığın ekonomik değil kültürel bir farklılaşmanın sonucu olduğunu belirterek açıklamaktadır.¹⁰⁰ Bizim çalışmamızda ise aylık gelir ile PoDÖ puanları karşılaştırıldığında ölçeğin 1 ve 3. maddeleri ve toplam puanda bir farklılaşma gözlenmektedir.¹⁰¹ Tüm farklılaşmalarda geliri düşük olanın PoDÖ puanlarının yüksek olduğu görülmektedir.

BİKÖ puanları aylık gelir ile karşılaştırıldığında 1, 3, 8 numaralı maddelerde ve toplam BİKÖ puanlarında farklılaşma ortaya çıkmaktadır.¹⁰² Geliri düşük olanlar, farklılık gözlenen maddelerde daha fazla batıl inanç sahibi olarak belirmişlerdir. Aynı sonuca Arslan da ulaşmıştır.¹⁰³

⁹⁵ Arslan ve Çoştı analizlerini aylık veya yıllık gelir üzerinden yapmamışlardır. Onların katılımcılara sordukları soru "kendilerini hangi kategoriye koydukları" yönünde olmuştur. Kategorileri de "alt", "alt orta", "orta", "üst orta" ve "üst" şeklinde belirlemişlerdir. Dolayısıyla bizim bu çalışmadaki analizimizle diğer araştırmacıların analizleri arasında farklı sonuçlar elde edilmesi doğaldır.

⁹⁶ Çoştı, 2009a, s.165.

⁹⁷ Günay, 1999, s.280.

⁹⁸ Arslan, 2002b, s.180.

⁹⁹ Sırasıyla (χ^2 : 22,105; p: ,000); (χ^2 : 17,020; p: ,004).

¹⁰⁰ Arslan, 2002b, s.180.

¹⁰¹ Sırasıyla (χ^2 : 12,182; p: ,032); (χ^2 : 21,725; p: ,001); (χ^2 : 19,818; p: ,001).

¹⁰² Sırasıyla (χ^2 : 13,298; p: ,021); (χ^2 : 12,233; p: ,032); (χ^2 : 12,867; p: ,025); (χ^2 : 21,581; p: ,001).

¹⁰³ Arslan, 2004b, s.21.

Aylık gelir ile ölçekler Spearman korelasyon analizine tâbi tutulduğunda, gelir miktarının, zayıf olmakla birlikte, yaşam doyumuyla pozitif; popüler dindarlık ve batıl inanç kaygısıyla negatif bir ilişki içerisinde olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁰⁴ Normatif dindarlık ise gelir düzeyiyle anlamlı bir ilişki içerisinde bulunmamaktadır.

4.2.7. Aile Tipi

Örneklem içerisinde yer alan 605 kişinin hangi aile türleri içerisinde yer aldıklarını tespit etmeye yönelik soruya verilen cevaplar, katılımcıların %70'inin çekirdek aile içerisinde yaşadığını göstermektedir. Buna karşılık en az üç kuşağın bir arada bulunduğu "dikey geniş aile" %17,7'lik, evlenmiş kardeşler/yakın akrabalar ve onların ailelerinin aynı evi paylaştığı "yatay geniş aile" ise %7,9'luk oranlara sahiptir. Tablo 12, örnekleme de yer alan kişilerin ait oldukları aile tiplerini göstermektedir.

Tablo 12: Aile Tipi

Aile tipi	n	%
Çekirdek aile	425	70,2
Dikey geniş aile	107	17,7
Yatay geniş aile	48	7,9
Parçalanmış ya da tamamlanmamış aile	17	2,8
Akrabaların yanında	5	0,8
Diğer	3	0,5
Toplam	605	100,0

Normatif dindarlık ve yaşam doyumu aile tipi değişkeninden etkilenmemekte, farklı aile türleri normatif dindarlık yaşam doyumu ölçeklerinin hiçbir maddesi üzerinde anlamlı bir fark oluşturmamaktadır. Normatif dindarlığın aile tipinden etkilenmemesi bulgusuna Arslan da ulaşmıştır.¹⁰⁵ Buna karşın Çoştı'nun bulguları aile tipiyle normatif dinî yönelim arasında kuvvetli bir fark ortaya koymaktadır. Ancak bu çalışmada da farklılık sadece tek başına yaşayanlarla diğer gruplar arasında görülmüş, çekirdek ve geniş aile arasında bir fark saptanmamıştır.¹⁰⁶

Aile tipine göre anlamlı farklılık gözlenen sadece iki madde bulunmaktadır. Bunlardan ilki PoDÖ'nün 6. maddesi, ikincisi ise BİKÖ'nün 3. maddesidir.¹⁰⁷ Farklılık gözlenen maddelerde yüksek puana sahip olan grup "yatay geniş aile" özelliği göstermektedir. Yatay geniş aile içinde yaşayanlar, çekirdek ve dikey geniş ailede yaşayanlara göre daha fazla olarak "cevşen/muska taşıyarak kaza ve belalardan korunacağına" inanmakta ve "kem gözlü olduğu düşünülen birisinin dikkatlice bakışlarından" rahatsız olmaktadır. Çoştı aile tipiyle popüler dindarlık arasında anlamlı bir fark tespit edemezken,¹⁰⁸ Arslan'ın çalışmasında da, araştırmacı tarafından beklenmesine rağmen çekirdek ve geniş aile tipleri arasında popüler dindarlık puanları anlamlı olarak farklılaşmamıştır. Arslan'ın saptaması çekirdek aile ile uzamış çekirdek aile¹⁰⁹ arasındaki farktır.

¹⁰⁴ Sırasıyla (r= ,155; p: ,000); (r= -,138; p: ,001); (r= -,165; p: ,000).

¹⁰⁵ Arslan, 2002b, s.179.

¹⁰⁶ Çoştı, 2009a, s.155.

¹⁰⁷ Sırasıyla (χ^2 : 12,891; p: ,024); (χ^2 : 20,651; p: ,001).

¹⁰⁸ Çoştı, 2009a, s.155.

¹⁰⁹ Uzamış çekirdek aile bekâr, dul olup kendi ailesiyle yaşayanlardır (Arslan, 2002b, s.179).

4.2.8. Katılımcıların Kendilerine Yönelik Dindarlık Değerlendirmeleri

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Türkiye çapındaki araştırmasında "Oldukça dindarım" (%19,4) ve "Dindarım" (%68,1) diyenlerin toplam oranı %87,5; "Hiç dindar değilim" diyenlerin oranı ise %0,3 olarak tespit edilmiştir.¹¹⁰

Çankırı evreninde gerçekleştirilen bizim çalışmamızda, katılımcıların kendi değerlendirmeleri uyarınca, dindar ve çok dindarlar toplam %77,8 olarak saptanmış, dinle ilgisi olmadığını belirtenler ise %0,5'de kalmıştır. Tablo 13, katılımcıların öznel dindarlık algısını göstermektedir. Yapılan anlamlılık testinde dindarlık ortalamalarının yaşa göre değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir.¹¹¹ Ayrıca yaş büyüdükçe kendine yönelik dindarlık algısı da artmaktadır. Spearman korelasyon testi de yaş ile dindarlık algısının pozitif yönde bir ilişki içerisinde olduğunu doğrulamıştır ($r = ,193$; $p : ,000$).

Tablo 13: Öznel Dindarlık Algısı

Dindarlık Düzeyi	n	%
Dine İlgisiz	3	0,5
Dinle Az İlgili	45	7,4
Ne Dindar Ne Değil	86	14,2
Dindar	426	70,4
Çok Dindar	45	7,4
Toplam	605	100,0

Katılımcıların kendi verdikleri cevaplara göre belirlenen dindarlık düzeyleri ile NoDÖ puanları arasındaki ilişkiler göz önünde tutularak yapılan analizlerde NoDÖ'nün tüm maddeleri ve toplam NoDÖ puanında farklılaşma gözlenmiştir.¹¹² Kendisini dindar ve çok dindar olarak görenler NoDÖ'den diğerlerine oranla daha yüksek puan almışlardır.

YDÖ'nün beş maddesinden biri hariç (5 numaralı madde) hepsi ve toplam YDÖ puanı dindarlık açısından farklılaşmaktadır.¹¹³ Kendisini dindar ve çok dindar olarak görenlerin yaşam doyumunun da yüksek olduğu gözlenmiştir.

PoDÖ puanlarıyla dindarlık algısı arasında da bir ilişki gözlenmiştir. PoDÖ'nün 2, 3 4. maddeleri ve toplam PoDÖ puanı dindarlık algısı açısından farklılık oluşturmaktadır.¹¹⁴ Dindar olduğunu beyan edenlerin PoDÖ'den aldıkları puan daha yüksektir.

BİKO değerleri dindarlık algısı açısından değişmemiştir.

Yapılan Spearman korelasyon testine göre dindarlık düzeyi ile normatif dindarlık arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır ($r = ,351$; $p : ,000$). Bu bulgu, Kayhan Mutlu'nun 1989 tarihli araştırmasının sonuçlarına da uygundur. O da yapmış olduğu korelasyon testinde kişilerin kendilerini dindar olarak nitelendirmeleriyle, dindarlık ölçeğinden aldıkları puanların güçlü bir istatistiki ilişki ortaya koyduğunu

¹¹⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*, Ankara DİB Yay., 2014, s. 238.

¹¹¹ ($\chi^2: 22,869$; $p : ,000$).

¹¹² Sırasıyla ($\chi^2: 22,199$; $p : ,000$); ($\chi^2: 92,365$; $p : ,000$); ($\chi^2: 13,349$; $p : ,010$); ($\chi^2: 46,223$; $p : ,000$); ($\chi^2: 67,039$; $p : ,000$); ($\chi^2: 20,950$; $p : ,000$); ($\chi^2: 80,504$; $p : ,000$).

¹¹³ Sırasıyla ($\chi^2: 11,882$; $p : ,018$); ($\chi^2: 18,423$; $p : ,001$); ($\chi^2: 11,210$; $p : ,024$); ($\chi^2: 13,555$; $p : ,009$); ($\chi^2: 18,578$; $p : ,001$).

¹¹⁴ Sırasıyla ($\chi^2: 10,261$; $p : ,036$); ($\chi^2: 12,764$; $p : ,012$); ($\chi^2: 13,30$; $p : ,010$); ($\chi^2: 11,048$; $p : ,026$).

belirtmiştir.¹¹⁵ Aynı şekilde Çoştu da dindarlık algısıyla normatif ve popüler dindarlık puanlarının birbirine paralel olarak arttığını belirtmektedir.¹¹⁶

4.2.9. Kur'an'ı Türkçe Meâlinden Okuma

Araştırmamızda sorduğumuz sorulardan biri de katılımcıların “Kur'an'ı Türkçe meâlinden okuyup okumadıkları”ydı. Bu tür bir bulgunun bilinçli bir inancın tesis edilmesi üzerinde etkili olabileceği düşünülmüştür. Tablo 14’de de görülebileceği gibi yaklaşık %30 Kur'an'ı Türkçe anlamını da öğrenecek şekilde “hiç okumadığını” belirtmiştir. Buna karşılık tamamını bir veya birden çok kez okuyanlar yaklaşık %22 düzeyindedir.

Tablo 14: Kur'an'ı Türkçe Meâlinden Okuma

Kur'an'ı Türkçe meâlinden okudunuz mu?	n	%
Hiç okumadım	177	29,3
Bir kısmını okudum	296	48,9
Tamamını okudum	83	13,7
Birden çok kez okudum	49	8,1
Toplam	605	100,0

NoDÖ'nün 1, 2, 5, 6. maddeleri ve Toplam NoDÖ puanında Kur'an'ı Türkçe meâlinden okuma durumu açısından anlamlı farklılık gözlenmiştir.¹¹⁷ Normatif dindarlık ölçeğinin farklılık gözlenen tüm maddelerinde “hiç okumayanlar” düşük puanda kalırken kısmen veya tamamen okuyanların normatif dindarlık puanları yüksek çıkmıştır.

Kur'an'ı Türkçe meâlinden okuma sözkonusu olduğunda yaşam doyumu ölçeğinin 4. maddesinde ve toplam YDÖ puanında farklılaşma ortaya çıkmaktadır.¹¹⁸ Burada yaşam doyumu yüksek olanlar, “hiç okumayan” ve “bir kısmını okuyanlar”a karşı “birden çok kez okuyanlar” olarak belirtmiştir.

PoDÖ'nün 1, 4, 5. maddelerinde ve toplam PoDÖ puanında da anlamlı farklılık saptanmıştır.¹¹⁹ Farklılık ağırlıklı olarak “hiç okumayanlar” ile “tamamını okudum” ve “birden çok kez okudum” diyenler arasında görülürken hiç okumayanların PoDÖ puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

BİKO'nun sadece 8. maddesinde farklılık görülmüştür.¹²⁰ Farklılık gözlenen gruplar “hiç okumayanlar” ile “bir kısmını okuyanlar”dır. Burada batıl inancı daha fazla olanlar bir kısmını okuyanlar olmuştur.

5. ÖLÇEKLER ARASI KORELASYON

Ölçekler Spearman sıra farkları korelasyonu testine tâbi tutulduğunda NoDÖ'nün PoDÖ ve YDÖ ile¹²¹; PoDÖ'nün tüm ölçekler ile¹²²; BİKO'nun sadece PoDÖ ile¹²³ ve YDÖ'nün NoDÖ ve PoDÖ ile¹²⁴ istatistiksel olarak anlamlı düzeyde ilişkili olduğu görülmektedir.

¹¹⁵ Mutlu, 1989, s.197.

¹¹⁶ Çoştu, 2009a, s.160.

¹¹⁷ Sırasıyla (χ^2 : 10,293; p: ,016); (χ^2 : 11,437; p: ,010); (χ^2 : 9,498; p: ,023); (χ^2 : 13,230; p: ,004); (χ^2 : 18,501; p: ,000).

¹¹⁸ Sırasıyla (χ^2 : 8,575; p: ,036); (χ^2 : 8,343; p: ,039).

¹¹⁹ Sırasıyla (χ^2 : 8,789; p: ,032); (χ^2 : 12,905; p: ,005); (χ^2 : 15,613; p: ,001); (χ^2 : 11,033; p: ,012).

¹²⁰ (χ^2 : 9,322; p: ,025).

¹²¹ Sırasıyla (r = ,110; p: ,007); (r = ,156; p: ,000).

Tablo 15'ten incelenebileceği gibi buna karşılık normatif dindarlık ile popüler dindarlık arasında anlamlı bir korelasyon ortaya çıkmaktadır. Yaşam doyumuyla en fazla paralellik de normatif dindarlık arasındadır.

Popüler dindarlık tüm ölçeklerle anlamlı bir ilişki içerisindedir. Ancak bunlar arasında belirgin bir şekilde pozitif yönlü ilişki kurduğu ölçek, batıl inanç kaygı ölçeğidir. Bu veri, popüler dindarlık ile batıl inançlar arasında kuvvetli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Batıl İnanç Kaygı Ölçeği ise popüler dindarlık dışında hiçbir ölçekle anlamlı bir korelasyon sunmamaktadır.

Yaşam doyumunu ölçeği normatif ve popüler dindarlıkla anlamlı düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişki içerisinde olup batıl inançla anlamlı düzeyde değil ancak negatif yönlü bir ilişkiye sahiptir.

Tablo 15: Ölçekler Arasındaki Korelasyon

			Toplam NoDÖ Puanı	Toplam PoDÖ Puanı	Toplam BİKÖ Puanı	Toplam YDÖ Puanı
Spearman's rho	Toplam NoDÖ Puanı	Correlation Coefficient	1,000	,110**	,041	,156**
		Sig. (2-tailed)	.	,007	,317	,000
		N	605	605	605	605
	Toplam PoDÖ Puanı	Correlation Coefficient	,110**	1,000	,398**	,088*
		Sig. (2-tailed)	,007	.	,000	,030
		N	605	605	605	605
	Toplam BİKÖ Puanı	Correlation Coefficient	,041	,398**	1,000	-,038
		Sig. (2-tailed)	,317	,000	.	,354
		N	605	605	605	605
	Toplam YDÖ Puanı	Correlation Coefficient	,156**	,088*	-,038	1,000
		Sig. (2-tailed)	,000	,030	,354	.
		N	605	605	605	605

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

SONUÇ: NORMATİF DİNDARLIK YAŞAM DOYUMUNA; POPÜLER DİNDARLIK BATIL İNANCA PARALEL YÜKSELİYOR

Literatürde dindarlık, farklı boyutlara ayrılarak veya bir bütün olarak değişik kavram ve konularla ilişkili olarak incelenmiştir. Bu çalışmada da dindarlığın farklı sosyal ve psikolojik kavram ve süreçlerle ilişkilendirilebilmesine bir katkı yapmak amacıyla dindarlığın normatif ve popüler boyutlarını ölçmek üzere kullanımı kolay iki ölçek geliştirilmiştir. Ölçeklerin geçerlik ve güvenirlik testleri yapılmış ve kullanılabilir oldukları tespit edilmiştir.

¹²² Sırasıyla (r= ,110; p: ,007); (r= ,398; p: ,000); (r= ,088; p: ,030).

¹²³ (r= ,398; p: ,000).

¹²⁴ Sırasıyla (r= ,156; p: ,000); (r= ,088; p: ,030).

Araştırmada geliştirilen iki ölçeğin (NoDÖ ve PoDÖ) yanı sıra diğer ölçeklerin de (BİKÖ ve YDÖ) birbiriyle ilişkisine bakılmış ve tüm ölçeklerden alınan puanların araştırmanın amacına uygun olarak cinsiyet, yaş, medenî durum, eğitim, yerleşim yeri, aylık gelir, aile tipi, öznel dindarlık algısı, Kur'an'ı Türkçe meâlinden okuma değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir.

Değişkenlerin ölçek puanları üzerindeki etkilerinden öne çıkanlar şu şekilde özetlenebilir:

Normatif (NoDÖ) ve popüler dindarlık (PoDÖ) ölçeklerinden alınan puanların ortalamaları birbiriyle karşılaştırıldığında normatif dindarlık puanlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ortalamalar dikkate alındığında, normatif dindarlık "Tamamen katılıyorum" sınırına oldukça yaklaşmışken popüler dindarlık "Ne katılırım ne katılmam" aralığındadır. Bu veri uyarınca Çankırılıların normatif dindarlığının popüler dindarlık düzeyinin üzerinde olduğu söylenebilir.

Yaşa bağlı analizler ilginç sonuçlar ortaya koymuştur. Yüksek yaş gruplarında, normatif dindarlık düzeyinin yanı sıra yaşam doyumu puanları da gençlerden daha yüksek çıkarken, popüler dindarlık ve batıl inancı ölçen testlerin anlamlı farklılık içeren maddelerinde gençlerin puanları yüksek çıkmıştır.

Ölçeklerden alınan puanların eğitim düzeyiyle korelasyonuna bakıldığında, şiddeti zayıf da olsa, anlamlı fark içerecek şekilde eğitim düzeyi arttıkça tüm puanların düştüğü saptanmıştır. Dindarlık boyutlarının ve batıl inançların azalmasının yanında yaşam doyumunun da azalıyor olması dikkat çekici bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Yerleşim yerine göre analizlerde kırsal alanlarda yaşayanların normatif dindarlık düzeyleri ve yaşam doyumları kentsel alanda yaşayanlardan yüksek bulunmuştur. Bu noktada asıl dikkat çekici unsur ise daha fazla batıl inanca sahip olanların kentsel nüfus olmasıdır.

Gelir ile normatif dindarlık arasında bir ilişki saptanamamıştır. Ancak geliri düşük olanların popüler dindarlık ve batıl inanç düzeylerinin, geliri fazla olanlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Beklentilerin aksine aile tipi dindarlık üzerinde etkili değildir.

Kendisini dindar ve çok dindar olarak görenlerin normatif dindarlık düzeyi de popüler dindarlık düzeyi de, yaşam doyumu da diğer gruplara göre yüksektir.

Kur'an'ı Türkçe meâlinden anlayarak okumanın normatif dindarlığı ve yaşam doyumunu arttırdığı; buna karşılık popüler dindarlığı düşürdüğü görülmüştür.

Bulguların incelenmesi dikkat çekici bir sonucu ortaya çıkarmaktadır. Değişkenler dört ölçeği 2'şerli 2 gruba ayırmış gibi görünmektedir. Özellikle normatif dindarlık ve yaşam doyumu neredeyse aynı şekilde etkilenmektedir. Cinsiyet, yaş, medenî durum, yerleşim yeri, aile tipi, öznel dindarlık algısı ve Kur'an'ı Türkçe meâlinden okumaya dayalı analizlerde normatif dindarlık ve yaşam doyumu puanları birbirine paralel çıkmıştır. Diğer iki değişkenden biri tüm ölçeklerde birbirine yakın bir sonuç ortaya koyan "eğitim düzeyi"dir. Yapılan Spearman korelasyon testinde eğitim düzeyindeki artışın ölçeklerden alınan puanlarla negatif yönlü bir korelasyon ilişkisi içerisinde olduğu görülmüştür. Gelir düzeyi ise normatif dindarlık üzerinde bir etki oluşturmamakla birlikte yaşam doyumunu arttırmaktadır.

Popüler dindarlık ve batıl inanç kaygısı ise bazı değişkenin analizinde aynı yönde sonuç vermiştir. Yaşa, gelir durumuna ve aile tipine bağlı analizler buna örnektir. Medenî durum değişkenine bağlı analizler aynı değilse de birbirine yakın olup yukarıda da ifade edildiği gibi eğitim düzeyi de tüm ölçeklerde aynı yönde fark oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- Akbaba, Osman, *Kent Yaşamında Çalışan Kadının Din Algısı (Amasya Örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi SBE., Çorum 2017.
- Akın, Ahmet - Yalnız, Abdullah, "Yaşam Memnuniyeti Ölçeği (YMÖ) Türkçe Formu: Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, c.14, sy. 54, ss. 95-102.
- Altınsu Sönmez, Özlem, *Religiosity, Self-Monitoring and Political Participation: A Research on University Students*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), ODTÜ, Ankara 2012.
- Altınsu Sönmez, Özlem, "Dindarlığın Ölçülebilirliği Üzerine Geliştirilen Dindarlık Ölçekleri", *Seçuk Univ. Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)*, 2016, sy.36, ss.557-578.
- Arslan, Mustafa, *Anadolu'nun Bir Taşra İlçesindeki İnsanların Dindarlık Boyutları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (İskilip Örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE., Samsun 1997.
- Arslan, Mustafa, *Türk Popüler Dindarlığı Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Çorum Örneği*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi SBE., Kayseri, 2002a.
- Arslan, Mustafa, "Dinsel Boyutluluğun Sosyolojik Bağlamı: Faktör Analitik Bir Çalışma", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2002b, c.2, sy.4, ss.161-186.
- Arslan, Mustafa, "Popüler Dindarlık Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, sy.1, ss.97-116.
- Arslan, Mustafa, *Türk Popüler Dindarlığı*. Dem Yay., İstanbul 2004a.
- Arslan, Mustafa, "Kişilerin Batıl İnanç Kaygı Düzelerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2004b, c.2, sy.6, ss. 9-34.
- Arslan, Mustafa, "Paranormal İnanç Ölçeğinin Türkçe Versiyonunun Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması", *İnönü Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, c. 1, sy.2, ss.23-40.
- Ayten, Ali - Ferhan, Hamza, "Forgiveness, Religiousness and Life Satisfaction: An Empirical Study on Turkish and Jordanian University Students", *Spiritual Psychology and Counseling*, 2016, sy.1, ss.79-88.
- Batan, S. Nazlı-Ayten, Ali, "Dini Başa Çıkma, Psikolojik Dayanıklılık ve Yaşam Doyumu İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2015, c.15, sy.3, ss. 67-92.
- Can, Abdullah, *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*, PEGEM Yay., Ankara 2003.
- Cirhinlioğlu, Fatma Gül-Ok, Üzeyir, "İnanç ya da Dünyaya Görüşü Biçimleri ile İntihara Yönelik Tutum, Depresyon ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkiler", *Cumhuriyet Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010, c.34, sy.1, ss.1-8.
- Cirhinlioğlu, Zafer -Ok, Üzeyir -Cirhinlioğlu, Fatma Gül, *Dindarlık, Ruh Sağlığı ve Modernite*, Nobel Yay., Ankara 2013.
- Çekin, Abdulkadir, "Kur'an Kurslarına Giden Kadınların Dindarlık Algıları: Normatif ve Popüler Dindarlık Üzerine Nicel Bir Çalışma", *EKEV Akademik Dergisi*, 2014, c.18, sy.58, ss. 523-536.
- Çoştu, Yakup, *Toplumsallaşma Sürecinde Dindarlığı Etkileyen Faktörler (Samsun Örneği)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE., Samsun, 2009.
- Çoştu, Yakup, "Dine Normatif ve Popüler Yaklaşım Bir Dini yönelim Ölçeği Denemesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, c.8, sy.15, ss.119-139.
- Dağlı, Abidin-Baysal, Nigah, "Yaşam Doyumu Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, c.15, sy. 59, ss. 1250-1262.
- Diener, E. - Emmons, Robert A. - Larsen, Randy J. - Griffin, Sharon, "The Satisfaction with Life Scale", *Journal of Personality Assessment*, 1985, c. 49, sy. 1, ss.71-75.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, *Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması*, DİB Yay., Ankara 2014.
- Erenler, Ömer, *Popüler Dinî İnanışlar ve Din Görevlilerinin Rolü (Çorum Örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi SBE., Çorum, 2017.
- Fırat, Erdoğan, *Üniversite Öğrencilerinde Allah İnanç ve Din Duygusu: Din Psikolojisi Açısından Bir Değerlendirme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1977.
- Güleç, Yasemin, "Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Düzeyleri ve Adil Davranış Gösterme Arasındaki İlişki", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, c.18, sy.1, ss.329-359.
- Günay, Ünver, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*, Erzurum Kitaplığı Yay., İstanbul 1999.
- Kandemir, Fatih, *Umut-İyimserlik ve Dindarlık İlişkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE., Erzurum 2016.
- Karaşahin, Hakkı, "Din Sosyolojisinde Dindarlığın Ölçülmesi Problemi Üzerine Bir Araştırma", *Ankara Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2008, c. 49, sy.1, ss.191-200.
- Kayıklık, Hasan, *Dini Yaşayış Biçimleri: Psikolojik Temelleri Açısından Bir Değerlendirme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE., İzmir 2000.
- Koç, Bozkurt, *Okullarda Şiddet*, E Yazı Yay., İstanbul 2011.
- Koç, Mustafa "Diasporada Dindarlık ve Umutsuzluk: Fransalı Müslüman-Türk Azınlık Grup Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, sy.39, ss. 415-444.
- Korkmaz, Sezai - Mehmedoğlu, Ali Ulvi, "Dindarlık, Siber Zorbalık ve Problemler İnternet Kullanımı İlişkisine Dair Nicel Bir Araştırma", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2018, c.21, sy.53, ss.35-54.
- Koştaş, Münir, *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*, TDV. Yay., Ankara 1995.
- Köktaş, M. Emin, *Türkiye'de Dinî Hayat*, İşaret Yay., İstanbul 1993.
- Köse, Ali - Ayten, Ali, "Batıl İnanç ve Davranışlar Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Analiz", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2009, c. 9, sy.3, ss. 45-70.
- Kurt, Abdurrahman, *İşadamlarında Dindarlık ve Dün-yevileşme*, Emin Yay., Bursa, 2009.
- Mutlu, Kayhan, "Bir Dindarlık Ölçeği (Sosyolojide Yöntem Üzerine Bir Tartışma)", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 1989, c.3, sy.4, ss.194-199.
- Ok, Üzeyir, "Dini tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 2011, c.8, sy.2, ss. 528-549.
- Okumuş, Ejder, "Gösterişçi Dindarlık", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2006, c. 6, sy. 2, ss. 17-35.
- Onay, Ahmet, *Religious Attitudes and Muslim Identity with Reference to Turkish University Students*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Department of Theology and Religious Studies, University of Leeds, Leeds, 2000.
- Onay, Ahmet, "Dindarlık Ölçme Çalışmaları: Dindarlık Ölçümünde Üç Farklı Yaklaşım ve Ölçmenin Esasları", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2001, c.14, sy.3-4, ss. 439-449.
- Özdamar, Kazım, *Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Kaan Kitabevi, Eskişehir 2003.
- Soyak, Ercan, *Popüler Dindarlık Düzeyinin Din Sosyolojisi Açısından İncelenmesi (Battalgazi Örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi SBE., Malatya 2013.
- Şentürk, Faruk Kerem, "Etik Liderliğin Belirleyicileri Olarak Kişilik, Örgüt Kültürü ve Dini Yönelim: Antalya'da Dört ve Beş Yıldızlı Otellerde Bir Uygulama", *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 2017, c.14, sy.3, ss.186-206.
- Şimşek, Nihat-Kalgi, Mehmet Emin, "Dini Dogmatizm ve Dindarlık Bağlamında Yaşam Doyumu: Bir Karma Yöntemli Yaklaşım", *Turkish Studies*, 2017, c.13, sy.4, ss.1137-1152.
- Taplamacıoğlu, Mehmet, "Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi", *Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1962, c. 10, sy.1, ss.141-151.
- Tekin, Mustafa, "Dindarlık Bağlamında Amel-i Salih Kavramına Sosyolojik Bir Yaklaşım, Dindarlık Olgusu", *Bildiri Kitabı*, (ed. Hayati Hökelekli), KURAV Yay., Bursa, 2006.
- Topuz, İlhan, "Gençlerde Normatif, Popüler ve Paranormal İnançlar Üzerine Bir Araştırma: SDÜ Örneği", *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, c. 2, sy.29, ss.13-40.
- Uysal, Veysel, "İslami Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 1995, c.8, sy.3-4, ss.263-271.
- Yapıcı, Asım, "Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık", *Çukurova Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, c.2, sy.2, ss. 75-118.
- Yapıcı, Asım, *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*, Karahan Kitabevi, 2. Baskı, Adana, 2013.
- Yıldız, Murat, *Dini Hayat ile Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE., İzmir 2015.